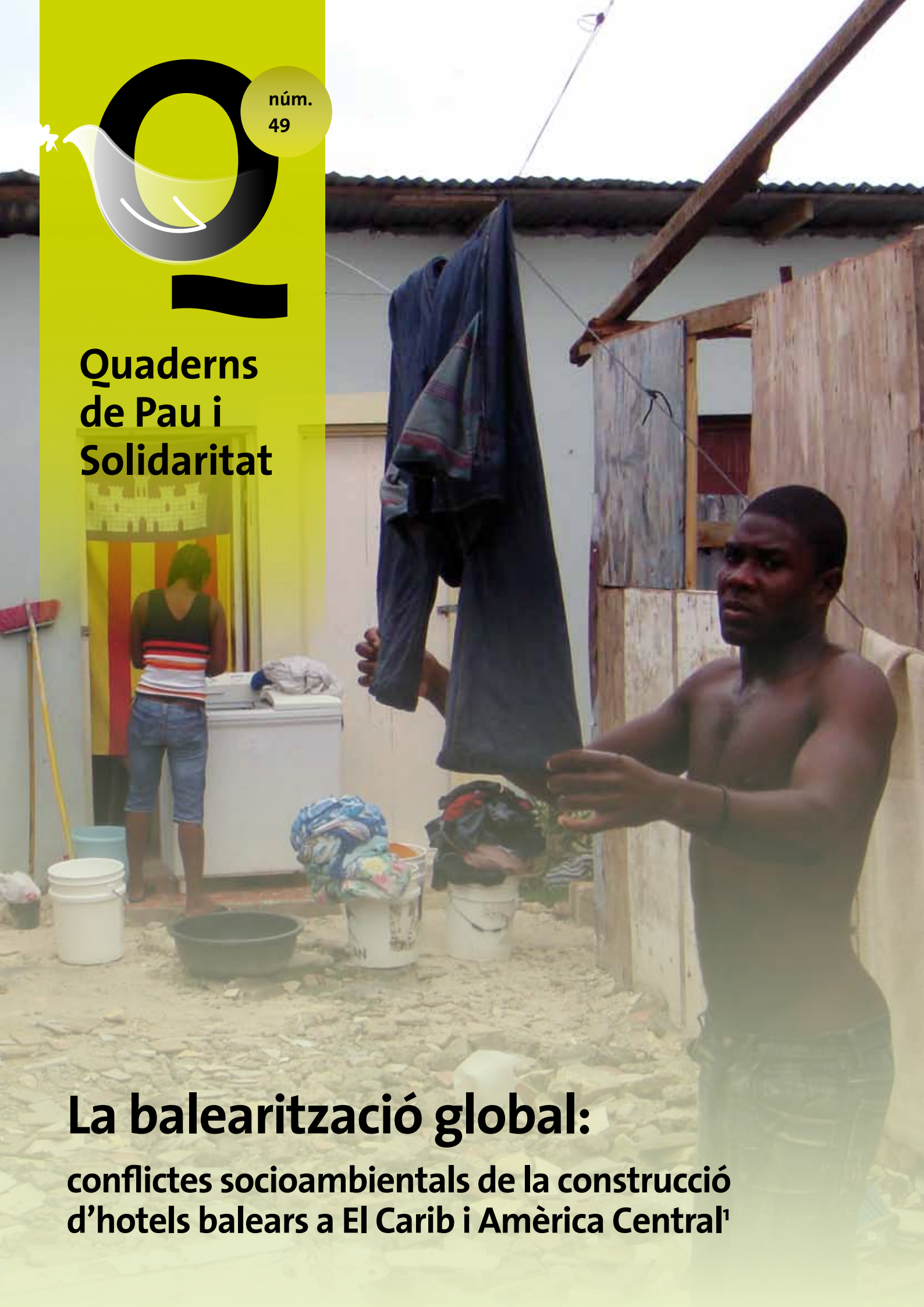

núm.
49

Quaderns de Pau i Solidaritat

La balearització global:

**conflictes socioambientals de la construcció
d'hotels balears a El Carib i Amèrica Central¹**

Crédits

Periodicitat:

Quadrimestral / Juny 2011

Autoria:

Macià Blázquez

Grup d'Investigació sobre Sostenibilitat i Territori (GIST),
Departament de Ciències de la Terra (DCT), Universitat
de les Illes Balears (UIB) / mblazquez@uib.es

Joan Buades

ALBA SUD, GIST, UIB

joan@albasud.org

Ernest Cañada

ALBA SUD, GIST, UIB

ernest@albasud.org

Ivan Murray

DCT, GIST, UIB

ivan.murray@uib.es

Fotografia portada:

Macià Blázquez

(detalls a la pàgina 25)

Fotografies quadern:

L'autoria resenyada a cada cas.

Edita:

Direcció General de Cooperació

Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració

<http://dgcooper.caib.es>

Disseny i maquetació:

Amara Ingeniería de Marketing

ISSN: 2174-467X

Dipòsit legal: PM-503/2005

Llicència de Creative Commons

La balearització global: conflictes socioambientals de la
construcció d'hotels balears a El Carib i Amèrica Central està
subjecta a una llicència de Reconeixement-NoComercial-
SenseObraDerivada 3.0 No adaptada de Creative Commons

Creat a partir d'una obra disponible a www.caib.es

¹ Aquest document pretén divulgar alguns resultats de la recerca del Grup sobre Sostenibilitat i Territori, GIST, del Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears i Alba Sud. Particularment, dels projectes titulats: "Sistema d'Informació Geogràfica dels establiments turístics de les cadenes hoteleres balears al Magrib, el Carib i Amèrica Central" de la Convocatòria d'Acció específica d'investigació en matèria de Cooperació al Desenvolupament o Aplicada al Desenvolupament dels Països del Sud de la Oficina de Cooperació Universitària al Desenvolupament de la UIB i la Direcció General de Cooperació del Govern de les Illes Balears; i "La geoeconomia y la geopolítica turística. Anàlisis de la glocalización turística balear, implicaciones socioambientales" (CSO2009-08400) del Ministerio de Ciencia e Innovación.

index

4

Presentació

6

1. "El capital se'n va de vacances"

15

2. El capital hotelier, vector de la
balearització

20

3. "Les cadenes
hoteleres balears surten de pesca"

28

4. Conflictivitat associada a la
balearització global

48

5. De les campanyes de maquillatge
empresarial, a la Responsabilitat Social
Comunitària

49

6. Conclusió

Presentació

El turisme transnacional es defensa, d'acord amb la lògica neoliberal, pel seu suposat efecte de “degoteig de la riquesa”, que es basa en la idea de que el creixement econòmic, independentment de la seva distribució, beneficia a la col·lectivitat.

Però fora dels hotels, que “refugien” als turistes desubicats, la realitat és una altra: hi resten els empobrits i desposseïts pels processos d'apropiació del sòl, dels recursos naturals i fins i tot de la cultura local, amb l'accentuació d'una polarització social basada en la conflictivitat i la por. El capital transnacional protagonitza el turisme global en els espais perifèrics, en base a una relació caracteritzada pel domini neocolonial del Nord Global sobre el Sud Global. Tant és així que els hotels han hagut d'optar per refugiar-se dins d'enclavaments “tot inclòs”, junt a urbanitzacions tancades o creuers turístics, a mode d'un **búnquer**². Les Illes Balears són un exemple capdavanter en matèria turística: s'hi concentren moltes de les empreses transnacionals més importants d'Europa, la transformació turística encunyà el terme “**balearització**” com a sinònim de destrucció del litoral i la resposta social i políticoinstitucional ha estat controvertida amb: l'ecotaxa, les moratòries, la protecció d'espais naturals, etc.

² BLÁZQUEZ, M.; CAÑADA, E. i MURRAY, I. 2011. “Búnker playa-sol. Conflictos derivados de la construcción de enclaves de capital transnacional turístico español en El Caribe y Centroamérica”. *Scripta Nova*. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales. [en línia]. Barcelona: Universidad de Barcelona, 10 de juliol de 2011, vol. XV, núm. 368. <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-368.htm>>. [ISSN: 1138-9788]

És per això que la transnacionalització del capital turístic balear es pren de model digne d'estudi³. **Les cadenes hoteleres balears** exemplifiquen el procés d'acumulació per desposseïció a El Carib i Amèrica Central. Tant és així que aquestes empreses transnacionals han rebut el suport i la subvenció dels Estats amfitrions i dels governs espanyol i balear. La seva difusió i implantació ha suposat la mercantilització turística del territori i els recursos naturals. A més, han comportat un procés de gentrificació (elitització) de l'espai pels usos turístics, i una desposseïció de les poblacions locals.

David Harvey⁴ defineix l'acumulació per desposseïció per explicar com el capital s'apropia d'esferes de la vida, espais i recursos naturals que fins aleshores havien quedat al marge de la lògica del mercat. En la majoria dels casos es tracta de béns de titularitat pública, béns comuns o béns d'accés lliure.

La nostra exposició s'organitza en cinc apartats: un primer teòric sobre l'evolució recent del capitalisme turístic; en segon lloc, es presenta una geohistòria de la turistització balear, especialment del procés de conformació del capital transnacional; en tercer lloc s'estudia la internacionalització del capital hotelier balear, especialment a la principal regió de destinació de les inversions: El Carib i Amèrica Central; per finalment, analitzar alguns conflictes socioambientals de la implantació hotelera balear a la regió.

³ BLÁZQUEZ, M. i CAÑADA, E. (eds.). *Turismo placebo. Nueva colonización turística: del Mediterráneo a Mesoamérica y El Caribe. Lógicas espaciales del capital turístico*. Managua: Editorial Enlace, Alba Sud i Grup d'Investigació sobre Sostenibilitat i Territori de la Universitat de les Illes Balears. 2011. <<http://albasud.org/publ/docs/41.pdf>> [maig 2011].

⁴ HARVEY, D. *El Nuevo Imperialismo*. Madrid: Ed. Akal, Cuestiones de Antagonismo, 2004.

1. “El capital se’n va de vacances”

El turisme com a via d’acumulació del capital

Per explicar la gènesi de la transnacionalització del capital hotelier balear cal que ens referim primer a l’ordre polític i econòmic internacional. L’hegemonia del capitalisme i de l’anomenat “lliure mercat” determina una successió de cicles sistèmics d’acumulació, que és possible pel suport d’Estats amb el seu domini de l’armament, les finances, la informació i la tecnologia. Després de la Segona Guerra Mundial i fins a la crisi de 1973 –període dels “trenta gloriosos”–, el poder políticomilitar estatal i el del capital definiren un ordre internacional marcat per l’expansió del **capitalisme fordista** i pel conflicte dels blocs capitalista i soviètic. Aquest ordre determina l’anomenat Sistema-Món capitalista, que es caracteritza per la polarització Nord-Sud⁵.

Santa Ponça, el tercer nucli urbà més extens de les Illes Balears. Foto | Macià Blázquez Salom, 11 de març de 2008

⁵ ARRIGHI, G. *El largo siglo XXI. Dinero y poder en los orígenes de nuestra época*. Madrid: Ed. Akal, Colecciones de Antagonismo, 1999.

Les **empreses transnacionals** (ETN) han adquirit poder al rebufl dels Estats que se situen en la cúspide de l’ordre internacional (EUA, UE, Japó, Rússia, Xina..., que componen el G8 o el Consell de Seguretat de les Nacions Unides), amb el seu suport creditici i en pro de l’anomenada desregulació internacional. La financiarització de l’economia afavoreix les ETN que atreuen l’estalvi mundial cap als seus drets sobre valors: accions, futurs i altres derivats. Aquests valors es consoliden com un potent instrument de control i domini socioterritorial dels espais centrals, les seves corporacions i les seves elits. D’aquesta manera, bona part del creixement i l’expansió de les grans transnacionals s’ha realitzat mitjançant absorcions d’altres empreses, simplement pel pagament amb les seves pròpies accions.

La cobertura institucional dels **Estats** envers les ETN arriba a la paradoxa de consentir, o fomentar, els **paradisos fiscals**, com a màxim exponent de la liberalització que cancel·la la funció fiscalitzadora pública. En el panorama del capitalisme financer global, els paradisos fiscals han adquirit un paper rellevant ja que actuen de vàlvula d’escapament de bona part del capital. Més enllà de la seva funció promotora de l’opacitat financera, els paradisos fiscals fan competència discriminatòria –dumping–, encoratjant la rebaixa de la pressió fiscal i el descontrol de la criminalitat per part dels Estats. En aquest ordre de coses, els paradisos fiscals juguen un paper funcional de primer ordre en la redefinició de les lògiques del poder, amb el reforçament de les classes dominants característic de la revolució neoliberal.

Cap Cana Marina, República Dominicana, el port dominicà més proper a Puerto Rico.
Foto | Macià Blázquez Salom, 9 d’agost de 2010

El **capital turístic** ha participat i ha estat un agent destacat de la globalització capitalista. També es podria dir que el turisme ha estat una mena de laboratori d'aquesta globalització ⁶. La creixent expansió territorial del turisme, després de la caiguda del Mur de Berlín, es basa en una sèrie de factors: el multilateralisme sota tutela dels EUA, l'expansió i aplicació de les Noves Tecnologies de la Informació i la Comunicació, la proliferació de nous instruments financers, la caiguda del preu del petroli durant els "vint anys de petroli barat" i el consens social al voltant del consumisme com a cultura del capital.

La globalització del capital turístic s'ha fonamentat en el diferencial de renda (i preus) característic del desenvolupament geogràfic desigual, que proporciona majors taxes de benefici a l'empresa transnacional en xarxa. Aquest avantatge només s'ha pogut aconseguir amb el desplaçament de les anomenades "**perifèries de plaer**" cap a les semiperifèries del sistema-món capitalista. El contrast entre els turistes internacionals i la comunitat local empobrida es resol mitjançant l'enclavament d'estacions turístiques integrades, sota control del capital transnacional. El turisme internacional s'estableix així en avançada dels interessos centrals amb l'exercici de l'avantatge posicional definit com a "Illes d'ordre i temor enmig d'oceans d'entropia i pobresa" ⁷. La deslocalització de la producció turística, que es ven com una ajuda al desenvolupament, només és parcial, ja que mentre que la planta hotelera es desplaça cap als espais perifèrics els quadres de comandament i de gestió financera es mantenen en els espais centrals.

La producció turística, com la resta d'activitats econòmiques, està cada vegada més lligada a les lògiques financeres. Malgrat això, l'element essencial del negoci turístic continua sent la comercialització de les estades turístiques a hotels o similars, de manera que la producció de l'espai segueix sent un aspecte clau. Les relacions que esmentem es materialitzen territorialment en enclavaments turístics especialment del tipus: complexos turístics (resorts), urbanitzacions tancades o creuers turístics. Aquests indrets responen a la construcció de "pors col·lectives" a les relacions interculturals. D'altra banda, la despesa turística queda atrapada exclusivament en aquests enclavaments turístics, marginant els "altres" i "les afores" al marge del repartiment del valor monetari turístic.

⁶ BUADES, J. *Exportando paraísos. La colonización turística del planeta*. Palma (Mallorca): La Lucerna, 2006.

⁷ NAREDO, J.M., JOVER, D. i ESTEBAN, A. *Por una economía ecológica y solidaria. Conversaciones con Antonio Esteban y José Manuel Naredo*. Barcelona: Icaria, colección Más Madera, 2009, p. 55.

⁸ CASTREE, N. "Neoliberalising nature: the logics of deregulation and reregulation". *Environment and Planning A*. 2008, vol. 40, p. 131-152.

⁹ LÓPEZ, I. i RODRÍGUEZ, E. *Fin de ciclo. Financiarización, territorio y sociedad de propietarios en la onda larga del capitalismo hispano (1959-2010)*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2010.

A qui beneficia el turisme transnacional?

Com hem vist, el negoci turístic està estretament lligat al **desenvolupament immobiliari**, que s'estén cap a les perifèries de plaer, perquè aprofita la mercantilització –que assigna preus a aspectes que abans quedaven al marge del mercat ⁸– i el diferencial de renda per accedir al recurs sòl. La "bombolla" immobiliària i del deute que esclatà el 2007 es fonamentà en l'acumulació d'aquests "béns arrels".

Després de la caiguda dels valors tecnològics de la new economy i de la

redefinició del marc financer després dels atemptats de l'11-S, es va iniciar una nova fase expansiva del capital financer global estretament vinculat al negoci immobiliari. Llavors els espais turístics es van convertir en diana de bona part dels fluxos de capitals internacionals, interessats en el desenvolupament immobiliari associat al turisme. **La producció de sòl** s'alçava així com una de les principals vies d'acumulació ⁹. La desregulació i la competència entre països per atreure el capital internacional han afavorit la competència interestatal per captar la seva inversió.

La producció turística està lligada a les lògiques financeres i a la construcció de "pors col·lectives" a les relacions interculturals

Cancún. Foto| GFDL

Els espais turístics es van convertir després de l'11 s en diana de bona part dels fluxos de capitals internacionals interessats en el desenvolupament immobiliari

Així passa que els Estats empobrits del Sud competeixen per oferir al capital escenaris institucionals menys exigents: amb entorns ambientals contaminables, recursos naturals sobreexplotables, terres, aigua i ecosistemes alienables, població subcontractable, estatalització de les despeses en infraestructures (de transport, abastament, dotacions, equipament, etc.), exempcions fiscals mitjançant la instauració de zones franques d'exportació o accedint a l'expatriació de beneficis. A més, la corrupció politicoempresarial protagonitzada per la classe dominant local i internacional resulta ser un element clau de les lògiques sistèmiques, com ha passat en els països centrals d'allà on parteix el capital. L'experiència del litoral mediterrani espanyol esquitxat de processos judicials per corrupció vinculats al negoci turísticoinmobiliari així ho acredita i mostra la vulnerabilitat democràtica que acompanya estretament aquest tipus de desenvolupament econòmic ¹⁰.

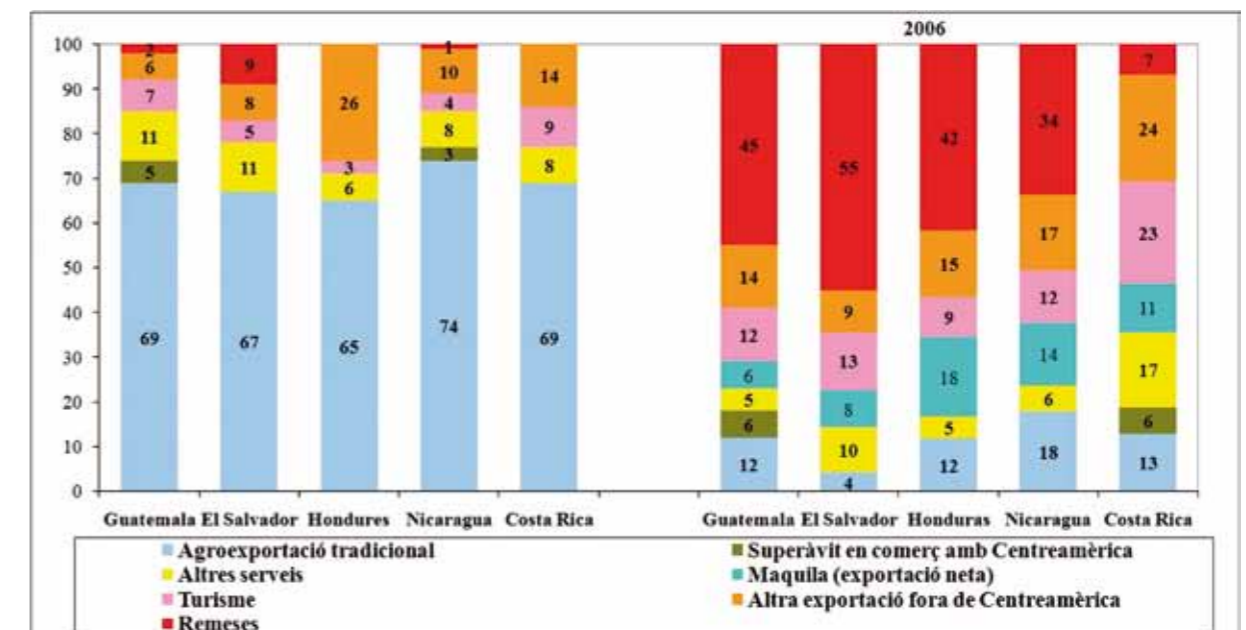
Cala Llamp a Andratx, exemplifica l'especulació urbanística del negoci turístic-inmobiliari en la producció d'espai per a l'acumulació de capital. Foto | Macià Blázquez Salom, març de 2009

La classe dirigent va definir bona part de les **noves perifèries turístiques** del Sud Global després de la crisi del deute dels anys vuitanta. Els països que tradicionalment havien jugat un paper agroexportador en l'etapa del capitalisme fordista van patir l'enfonsament d'aquest model després de la crisi de principis dels setanta. L'abundant liquiditat del moment va permetre que molts Estats comencessin a acumular un notable deute que va acabar arrossegant-los a la fallida després de l'augment dels tipus d'interès del dòlar en 1979 (l'anomenat "xoc Volcker"). A partir de llavors els preus del petroli van començar a caure, donant inici als "vint anys de petroli barat", el que va arrossegar a la resta de matèries primeres a la baixa. La combinació d'aquells factors

establia les condicions per a una nova ronda d'acumulació per vies diferents a la agroexportadora ¹¹. En el cas centreamericà aquest canvi d'escenari s'evidencia amb la profunda transformació que experimenten tots els països de la regió pel que fa a les seves fonts primàries d'obtenció de divises. D'aquesta manera, la regió transita d'una economia agroexportadora a un model d'inserció en el mercat internacional basat en les remeses, la "maquila", antigues i noves formes de agroexportació i amb un pes creixent del turisme, tal com mostra la següent figura.

Perfils de generació de divises a Amèrica Central, 1978 - 2006 Font | elaboració pròpia a partir de Rosa, 2008¹².

¹¹ FERNÁNDEZ-DURÁN, R. *El crepúsculo de la era trágica del petróleo. Pico del oro negro y colapso financiero (y ecológico) mundial*. Barcelona: Virus, 2008.

¹⁰ MURRAY, I.; BLÁZQUEZ, M. i AMER, J. "Doblers, poder i territori de "marca balear" (1983-2009)". *Journal of Catalan Studies*, 2011, núm. 13. < <http://www.anglo-catalan.org/jocs/13/Articles%20&%20Reviews/Versio%20pdf/13%20Murray%20Blazquez%20Amer.pdf> >. [maig 2011].

Pensem també que la difusió de l'activitat turística juga, a tota Llatinoamèrica, un paper geopolític essencial com a vacuna, administrada pels EUA, contra l'avanç dels moviments d'alliberament popular.

La difusió de l'activitat turística juga, a tota Llatinoamèrica, un paper geopolític essencial com a vacuna contra l'avanç dels moviments d'alliberament popular

El neoliberalisme afavoreix a aquest negoci turístic-immobiliari mitjançant: la financiarització internacional, la lliure mobilitat de capitals, la lliure implantació geogràfica de les activitats productives i especulatives, la privatització d'empreses i propietats públiques, o les mesures de proteccionisme estatal afavoridores de les "seves" corporacions empresarials. Aquestes polítiques neoliberals han estat definides com el Consens de Washington, que promouen la Reserva Federal nord-americana i el Fons Monetari Internacional¹³. El Consens de Washington apareix a finals dels anys vuitanta amb un full de ruta per disciplinar els països perifèrics

Península de Papagayo, Costa Rica, un exemple d'elitització del territori. Foto | Ernest Cañada, juny de 2011

¹³ ROSA, H. *Perfiles y trayectorias del cambio económico en Centroamérica. Una mirada desde las fuentes generadoras de divisas*. San Salvador: Fundación Prisma, 2008.

¹³ HARVEY, D. *Breve historia del neoliberalismo*. Barcelona: Akal, 2007.

assotats per la crisi del deute extern, especialment els llatinoamericans. Aquest nou ordre econòmic internacional incloïa un paquet de mesures a aplicar coneguts com PAE (plans d'ajustament estructural) que es van administrar en tota la regió en la dècada dels noranta, donant lloc a una etapa de forta expansió del capital, desigualtat social i conflictes socioecològics¹⁴. Aquest entorn afavoreix la concentració empresarial mitjançant fusions i adquisicions en que han participat les cadenes hoteleres balears de la mà dels grans operadors turístics europeus. Per exemple, el 75% del mercat de paquets turístics del Regne Unit està en mans de quatre operadors turístics i el 80% de l'alemany en mans de només tres¹⁵.

El turisme, en la majoria de les seves modalitats, contribueix a la formació i reproducció de les classes socials i a l'expansió acumulativa del capital¹⁶. No es tracta, per tant, d'una activitat neutra, sinó que agreuja la inequitat i la polarització social, limitada al gaudi d'una minoria del "Nord Global" que al mateix

temps acumulen el màxim benefici del negoci¹⁷. Erdmann Gormsen definí aquest desenvolupament espacio-temporal com una successió de "perifèries" turístiques¹⁸.

Aquestes perifèries turístiques tendeixen a allunyar-se dels focus emissors de capitals i de turistes – ubicats en els centres de l'economia-món capitalista que ostenten l'hegemonia – i a mudar tornant-se més complexos amb l'addició d'usos, especialment el financer-immobiliari. Aquest procés expansiu segueix els principis propis del capitalisme i de l'anomenat "lliure mercat" en la globalització perquè promou que les empreses maximitzin els seus beneficis desplaçant-se a la recerca de les condicions que els siguin més favorables. Així participen en la producció d'entorns institucionals amb el mínim d'exigències tributàries, socials o ambientals, és a dir marcs desregulats o, millor dit, regulats als seus interessos. Alhora el turisme defineix nous controls geopolítics amb l'argument de mantenir l'ordre social que l'afavoreixi¹⁹.

El turisme no és una activitat neutra, sinó que agreuja la inequitat i la polarització social, limitada al gaudi d'una minoria del "Nord Global"

¹⁴ RAMOS, L. (COORD). *El fracaso del consenso de Washington. La caída de su mejor alumno: Argentina*. Barcelona: Icaria, 2003.

¹⁵ UNCTAD. *FDI in Tourism: The Development Dimension*. Nueva York: United Nations, 2007, p. 126.

¹⁶ HALL, C.M. (2011) "Yes, Virginia: There is a Tourism Class: Why Class Still Matters in Tourism Analysis". MOSDALE, J. (Ed.), *Political Economy and Tourism: A Critical Perspective*. London: Routledge, p. 111-125.

¹⁷ BRITTON, S. "La economía política del turismo en el tercer mundo". JURDAO, F. (ed.) *Los mitos del turismo*. Madrid: Endymion, 1992, p. 301-337.

¹⁸ GORMSEN, E. "The impact of tourism on coastal areas". *GeoJournal*, 1997, núm. 42, vol. 1, p. 39-54.

¹⁹ BUADES, J. *Mare Nostrum: la geopolítica de la Guerra Freda, la Mediterrània i les geografies del complex militar turístic*. Palma: Memòria d'Investigació, Departament de Ciències de la Terra, Universitat de les Illes Balears, 2009 <<http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/memoriesUIB/index/assoc/HASH0123.dir/doc.pdf>>. [maig 2011].

2. El capital hoteler, vector de la balearització

En ocasions, el gran capital turístic col·labora amb d'altres empreses petites i mitjanes locals o comunitàries que permeten una major integració de les poblacions locals davant de la segregació imposada pel model d'enclavament integral. Però la posició de domini estratègic del capital transnacional tendeix a establir vincles de subordinació amb aquestes altres iniciatives, reduint les seves possibilitats de negoci, cosa que dificulta mantenir l'autonomia i les opcions per a un desenvolupament endogen en societats perifèriques ²⁰.

El capitalisme postfordista no afavoreix noves petites formes d'acumulació fora del control del gran capital, sinó que es caracteritza per la redefinició de les **relacions de poder**, la consolidació d'estructures oligopolístiques i l'aprofundiment de la polarització social, entre els rics i els empobrits. La subcontracta de petites empreses permet al gran capital dissoldre la seva responsabilitat, deteriorar el poder del treball enfront del capital, i aprofitar mecanismes financers mitjançant noves relacions contractuals.

Venda de lots per a turisme residencial, Liberia, Costa Rica. Foto | Ernest Cañada, juny de 2011

²⁰ CAÑADA, E. (coord.). *Turismo en Centroamérica: un nuevo escenario de conflictividad*. Managua: Editorial Enlace, 2010

L'emergència de l'empori turístic balear

Les Illes Balears emergeixen a mitjans del segle XX com una destinació turística de masses. S'incorporen amb fermesa i continuïtat a aquest carrusel de perifèries turístiques en els anys cinquanta, al rebuït de l'enlairament postbèlic europeu i de la fèrria dictadura franquista. La incorporació de **l'Estat espanyol a la Unió Europea**, el 1986, atorga avantatges geopolítiques al seu empresariat, acollit a la "fortalesa", econòmica i polític-militar amb el suport nord-americà integrada en el Tractat de l'Atlàntic Nord. La integració financera europea va suposar l'alliberament del moviment de capitals i de persones, l'alliberament dels serveis financers i la unificació monetària. Les cadenes hoteleres (CH) balears van iniciar llavors la "recolonització" d'Amèrica Llatina, juntament amb altres empreses més grans de telecomunicacions, extracció petrolera, energia, financeres, de construcció i gestió d'obres públiques i infraestructures ²¹.

Les CH es converteixen en empreses transnacionals (ETN), moltes de les quals integren operadors turístics, agències de viatges i companyies aèries, enfocades a

Les cadenes hoteleres han aprofitat la globalització per la seva capitalització en borsa, vinculant-se a fons d'inversió o mitjançant fusions, absorcions i participacions

implantar nous pols de desenvolupament turístic-immobiliari. La seva europeïtat les situa al cim de les estructures de domini internacional, especialment financer de l'euro, mediàtic i militar. Des d'aquesta plataforma central del capitalisme, les cadenes hoteleres transnacionals han aprofitat la globalització econòmica per la seva capitalització directa en borsa (en el cas de Sol-Meliá, abans recolzada pels fons sobirans kuwaitians), vinculant-se a fons d'inversió (per exemple de la creació d'Orizonia Corporació junt a Carlyle i Visa Capital a partir de l'adquisició de la divisió de viatges d'Iberostar, o la compra del fons Highland Hospitality per part de Barceló) o mitjançant fusions, absorcions i participacions (per exemple, de Barceló amb Crestline Capital Corporation, Riu i Matutes amb les alemanyes TUI Travel PLC i a través d'aquesta última indirectament amb Air Berlin).

²¹ GREENPEACE. *Los nuevos conquistadores. Multinacionales españolas en América Latina. Impactos económicos, sociales y medioambientales*. Madrid: Greenpeace España, 2009. <http://www.greenpeace.org/espana/Global/espana/report/other/090930-03.pdf>. [maig 2011].

La financiarització ha permès crear arquitectures corporatives complexes mitjançant les quals és més freqüent que les CH es desprenguin de la propietat dels seus complexos turístics reservant-se només la seva gestió, franquícia o lloguer de marca com a actiu de credibilitat i confiança. Tot i això, a causa de l'opacitat que acompanya a la propietat privada, resulta molt complex desxifrar la veritable propietat dels immobles ja que és habitual utilitzar societats pantalla, o posseir-los a títol personal ja sigui directament o indirectament a través de testaferros ²².

Al mateix temps es vinculen a la **promoció immobiliària**, mitjançant l'associació dels seus complexos turístics a parcel·lacions, comptant per a això en ocasions de la participació de fons d'inversió: Real Estate Investment Trust, REIT, o altres "vehICLES d'inversió hotelera" ²³. La producció turística-immobiliària de l'espai també ha servit com a plataforma per al blanqueig de diner negre, de múltiples procedències inclosa la criminal, utilitzant molt sovint els paradisos fiscals. Així mateix, molts enclavaments turístics del Sud Global són també "paradisos" vinculats a l'economia criminal on actua la delinqüència internacional, les xarxes del narcotràfic i de la prostitució, inclosa la infantil ²⁴.

Sa Torre Nova, Magaluf, un exemple de balearització. Foto | Ministerio de Medio Ambiente, Medio Rural y Marino, 2011

²² JIMÉNEZ-MARTÍNEZ, A. de J. "Las cadenas hoteleras en el mundo y evolución de su operación en México al inicio del siglo XXI". *Innovar*, 2008, 18 (32), p. 167-194. <<http://redalyc.uaemex.mx/pdf/818/81803211.pdf>>. [maig 2011].

²³ CEPAL. *La inversión extranjera directa en América Latina y El Caribe 2008*. Santiago de Chile: ONU-CEPAL, 2009, p. 120 i següents. <<http://www.eclac.org/publicaciones/xml/1/36091/LCG2406ef.pdf>>. [maig 2011].

²⁴ PANTOJAS GARCÍA, E. "De la plantación al resort: El Caribe en la Era de la Globalización". *Revista de Ciencias Sociales*, 2006, núm. 15, p. 82-99.

La balearització com a model de desenvolupament

La *balearització* es defineix pels conflictes socioambientals arran de l'excés d'urbanització turística. A l'actualitat les Illes Balears pateixen l'envelliment d'aquests enclavaments, amb instal·lacions amortitzades i capitals sense gaires possibilitats d'incrementar els seus marges de benefici. Des d'un punt de vista més ecològic, les Illes Balears mostren una greu insostenibilitat biofísica, que només és factible pel seu encastellament del costat afavorit de la bretxa socioeconòmica global ²⁵. El sobredimensionament de la seva petjada ecològica, sis vegades per sobre de la capacitat endògena, constata el seu reconeixement com una societat depredadora, que s'apropia de la capacitat proveïdora de recursos i d'assumir els seus residus d'altres territoris perifèrics: "La qual cosa testifica que el desenvolupament és avui un fenomen posicional, en que els països rics transcendeixen les possibilitats que els brinden els seus propis recursos (i els engolidors) disponibles a escala planetària, pel que no es poden generalitzar els seus patrons de vida i de comportament a la resta de la població mundial" ²⁶.

La balearització defineix l'abús d'urbanització del litoral –per exemple, sobre la mateixa platja–, intensiva i desordenada per a l'ús turístic de masses. El seu origen sembla ser la voluntat de

defensar la competència de les destinacions tradicionals franceses, com Còrsega i la Costa Brava, que és on va néixer el terme. Les seves implicacions socioambientals inclouen de degradació ambiental i paisatgística, l'especulació urbanística, la corrupció político-institucional o l'increment de la petjada ecològica.

Els més de vint anys de governs liberal-democràtics a les Illes Balears s'han caracteritzat per **reivindicacions i controvèrsies socials** de caràcter territorial i ambiental; especialment a favor de la protecció d'espais naturals, les "moratòries" urbanística i turística, els "esponjaments" urbans, l'"ecotaxa" i fins i tot el intent de pautar el creixement urbanístic amb quotes a la concessió de llicències d'obres. Els intents d'autocontenció del creixement urbanístic han contribuït a l'habitabilitat més favorable a les elits, tot i que s'ha agreujat la polarització social ²⁷. També s'han produït trasllats de la pressió financer-immobiliària vers espais menys protegits, dins i fora de les Illes. Un bon exemple el tenim amb la mercantilització del sòl rústic, en benefici de la població més acabada i propietària per a la construcció d'habitatges unifamiliars aïllats, la conversió d'explotacions agràries vers usos urbano-turístics o la construcció de camps de golf.

²⁵ MURRAY, I.; RULLAN, O. i BLÁZQUEZ, M. Las huellas territoriales de deterioro ecológico. El trasfondo oculto de la explosión turística en Baleares. *Geo Crítica / Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 15 de octubre de 2005, vol. IX, núm. 199. <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-199.htm>>. [maig 2011].

²⁶ NAREDO, J. M. *Raíces económicas del deterioro ecológico y social. Más allá de los dogmas*. Segunda edición actualizada Madrid: Siglo XXI, 2010 [2006], p. 215.

²⁷ MURRAY, I. (coord.). Els Indicadors de Sostenibilitat Socioecològica de les Illes Balears (2003-2008). Palma (Mallorca): Observatori de Sostenibilitat i Territori, Grup d'Investigació sobre Sostenibilitat i Territori, Universitat de les Illes Balears. <<http://www.uib.es/ost/estudi/index.html>>. [maig 2011].

El capital turístic domina l'entorn social balear interferint constantment en l'esdevenir polític i les polítiques públiques

A les Illes Balears s'ha construït un consens sociopolític ampli sobre el turisme, per entendre'l com "el pa de cada dia", i per tant no mossegar "la mà que dona de menjar" de l'empresariat turístic. En aquest context, les aventures del capital hotelier insular més enllà de les Illes Balears han estat enaltides per la classe dirigent, els polítics, l'acadèmia i els mass media ²⁸, i en el millor dels casos ignorades socialment. Així, pràcticament no hi ha hagut cap crítica social al procés d'expansió internacional del capital turístic balear. El capital turístic domina l'entorn social balear interferint constantment en l'esdevenir polític i les polítiques públiques. Així va succeir amb la "batalla de l'ecotaxa", quan els esmentats hotelers van donar suport a la candidatura de Jaume Matas, exministre de José María Aznar, a la presidència del govern autònom. La seva campanya electoral es va centrar en la retirada del impost turístic i en la desprotecció d'espais naturals ²⁹.

El capital balear ja ha acabat d'amortitzar les seves inversions turístiques a les Illes Balears, com també succeeix, en gran mesura, a la resta de l'Estat. Els avantatges comparatius per a l'acumulació de capital que les CH troben, i potencien, en el Sud Global contribueixen a desplaçar el seu àmbit d'actuació i a globalitzar la balearització cap a noves perifèries en països empobrits amb entorns institucionals menys exigents, com és el cas de República Dominicana ³⁰.

Però les campanyes i la **investigació activista** s'ha centrat especialment en els conflictes vinculats a la internacionalització de les ETN energètiques, elèctriques, hídriques, etc. Entre els motius que podrien explicar la manca d'atenció crítica cap a l'expansió del capital turístic espanyol per part dels moviments socials i els investigadors socials crítics destaquem: en primer lloc, la major visibilitat dels impactes i conflictes relacionats amb les grans transformacions que per exemple provoca la perforació petrolífera; en segon lloc, que les principals ETN turístiques de sol i platja tenien la seva seu a les Balears, mentre que els grups que van iniciar la investigació i acció crítica sobre la internacionalització del capital espanyol tenien la seva seu, principalment, a Madrid o Barcelona ³¹; en tercer lloc, que la reflexió crítica al voltant de la indústria turística –"indústria sense xemeneies"– ha estat minoritària, fins i tot en els moviments socials i investigadors crítics que no l'han assumit fins fa poc ³². Haurem d'esperar al 2006 per que aparegui un primer treball de recerca crític i independent sobre la internacionalització de les CH balears, més de vint anys després del seu inici ³³.

²⁸ Pot servir com a exemple MORALES, M. i RUIZ COLLADO, J.L. *Los visionarios del Caribe: 25 años del inicio de la expansión internacional hotelera española*. Palma: Editorial y Marketing Turístico, 2008. Excepcionals exemples del contrari són els documentals "La conquesta del Carib" i "Cancún, tot inclòs" de Televisió de Mallorca. <<http://www.rtvmallorca.cat>>. [maig 2011].

²⁹ MURRAY, I. El pisotón ecológico (y empresarial) en las Islas Baleares. *Medio Ambiente y Comportamiento Humano*, 2005, núm. 6 (2), p. 123-166, p. 158. <http://webpages.ull.es/users/mach/PDFS/Vol6_2/Vol6_2_b.pdf>. [maig 2011].

Mobilització social en defensa del territori a Mallorca. Foto | Joan Torres, 2004.

³⁰ LÓPEZ GÓMEZ, M. D. *Turismo sin desarrollo. Los intereses creados como amenaza al sector turístico de República Dominicana*. Informe de investigación de Intermon Oxfam, 2007. <http://www.intermonoxfam.org/UnidadesInformacion/anexos/8600/070810_Turismo_Responsable_OK.pdf>. [maig 2011].

³¹ Els moviments ecologistes balears reben suport popular per la seva defensa de l'entorn immediat, del qual depèn la rendibilitat turística. Els seus escassos intents d'incloure l'explotació del Sud Global en les seves denúncies han tingut poc ressò social. És el cas de la concessió del "premi ciment" a la destrucció ecològica que el grup ecologista mallorquí Grup Balear d'Ornitologia i Defensa de la Naturalesa, GOB va assignar el 1998 a les CH Sol Melià i Barceló per la seva exportació de la balearització, coincidint amb la campanya internacional contra el megaprojecte turístic de la CH Sol Melià a X'Cancel (Mèxic).

³² El 2000 es va constituir el centre de recerca ODG (Observatori del Deute i la Globalització), amb el suport de la Càtedra UNESCO de Sostenibilitat de la Universitat Politècnica de Catalunya (www.odg.cat). El 2003 l'Associació Pau amb Dignitat va crear OMAL (Observatori de Multinationals a Amèrica Llatina) (www.omal.info). Pel que fa a les entitats que aborden exclusivament la qüestió turística, amb especial èmfasi de les ETN turístiques espanyoles, cal esmentar la constitució el 2003 d'Acció per un Turisme Responsable (www.turismo-responsable.org) formada per les ONG catalanes ACASC, Sodepau i Xarxa de Consum Solidari. El 2004 es va constituir el Fòrum de Turisme Responsable (<http://www.foroturismoresponsable.org/>), una plataforma formada per diverses ONGD de l'Estat espanyol que té entre les seves línies d'actuació la incidència i denúncia de les polítiques públiques de desenvolupament turístic que afavoreixen al capital internacional en detriment dels drets de la població amfitriona i de la sostenibilitat dels ecosistemes, així com de les polítiques corporatives de les empreses turístiques que perjudiquen el desenvolupament local sostenible de les zones de destinació, amb especial atenció a les ETN espanyoles. El 2009 inicià la seva activitat pública l'associació catalana ALBA SUD (www.albasud.org) especialitzada en recerca i comunicació per al desenvolupament amb presència en diversos països llatinoamericans. Aquesta associació es dedica de manera especial a la investigació crítica del turisme.

³³ BUADES, J., 2006.

3. “Les cadenes hoteleres balears surten de pesca”

El salt internacional de la producció turística balear

La globalització neoliberal ha permès l'exportació del model d'explotació turística –la **balearització**– per part de les ETN hoteleres de matriu balear: Sol Meliá, Riu, Barceló, Iberostar, Fiesta, Globalia o el Grupo Piñero, per tractar-se de cadenes turístiques especialitzades en el turisme de sol i platja o de masses, que s'ha convertit en la característica fonamental de la “marca balear” a mode de la seva imatge de marca global. Les Illes Balears s'han convertit en un centre difusor de la turistització cap a noves perifèries, amb la concentració de les seues socials de les empreses transnacionals turístiques especialitzades en el segment de sol i platja més importants del món: cadenes hoteleres (CH) en el rànquing de les més grans del món, algunes d'elles amb participació en línies aèries, agències de viatge, operadores turístiques, promotores immobiliàries o entitats financeres especialitzades en aquest sector de negoci. Les seves estructures corporatives evolucionen amb l'augment de la seva complexitat, i la canalització d'una part creixent dels seus fluxos financers a través de les seves filials enclavades a paradisos fiscals. La internacionalització de l'empresariat hotelier balear els converteix en “actors polítics globals amb impactes econòmics, polítics i culturals en altres platges globals/perifèries de plaer”³⁴.

Les cadenes hoteleres nord-americanes van dominar el panorama de les inversions internacionals fins a finals dels anys noranta, especialment a través d'absorcions, gràcies a la forta posició del dòlar i de Wall Street; mentre que a partir del 2001 les cadenes europees han controlat la major part de les inversions hoteleres internacionals. Les cadenes nord-americanes s'expandeixen ara especialment sense inversió, mitjançant els contractes de franquícia de la gestió, incorporant la propietat dels enclavaments als circuits globals de la financiarització.

La internacionalització de les ETN turístiques balears es fonamenta en la construcció d'una part notable dels seus establiments en noves perifèries que els oferien **condicions d'explotació privilegiades**: competència discriminatòria pel suport estatal que assumeix el desenvolupament de les

infraestructures, crea zones franques per eximir de regulacions fiscals i afavoreix la seva expatriació de beneficis (*leakage*)³⁵, ambientals o socials. Per exemple, Cancún neix com a destinació turística de l'endeutament del govern mexicà amb el Banc Interamericà de Desenvolupament (BID) a partir de 1961, per invertir en la seva urbanització a través del Fons Nacional de Foment al Turisme (FONATUR) quatre vegades més capital del qual han invertit des de llavors els capitals privats³⁶. Així s'explica que l'amortització d'una inversió turístic-immobiliària, en aquest cas a Cuba, sigui qüestió de tan sols tres anys, en el marc del primer consorci públic-privat després del seu aïllament internacional, amb rendibilitats fregant el 33%³⁷.

El capital turístic transnacional ha tret profit de l'**interès dels Estats empobrits** per pal·liar el seu deute extern, disposats a gastar

els seus pocs recursos, l'ajuda internacional al desenvolupament o fins i tot a endeutar-se, per construir les infraestructures d'acollida que adapti el seu territori als desitjos de la Inversió Estrangera Directa (IED): aeroports i ports internacionals, autopistes, abastament d'aigua, energia o platges en detriment de la població local, repressió militar i policial per fortificar els enclavaments turístics, o fins i tot construir els propis hotels. El capital pot obtenir aquest favoritisme, per exemple, mitjançant l'adquisició del deute extern de tot un país³⁸, negociant els seus interessos des de l'avantatge del creditor. Altres suports institucionals a la IED turística poden consistir en la devaluació de la moneda local, la privatització de les empreses públiques, la precarització de les condicions laborals dels treballadors, l'alienació de terres, aigua i ecosistemes amb l'expulsió de les seves comunitats locals³⁹.

³⁴ AMER, J. “Emprendedores turísticos locales y su intermediación en la esfera de las políticas públicas: el caso de Mallorca. Una aproximación desde la sociología histórica y política”. *Pasos*, 2009, vol.7 núm.3, p. 371-380, p. 374.

³⁵ L'expatriació de beneficis és un dels principals efectes negatius de la inversió turística estrangera directa en països empobrits, afegit al cost de les importacions de béns i serveis demandats pels turistes (UNCTAD, 2007, p. 86).

³⁶ VANEGAS, M. *¿Quién gana y quién pierde en el negocio del turismo? El caso de Cancún. Un acercamiento al modelo de desarrollo turístico de México*. Cancún: Fondo Mexicano para la Conservación de la Naturaleza, 2009, p. 25.

³⁷ RAMÓN, A. *Evolución en las estrategias de expansión internacional del sector turístico vacacional: el papel de las empresas españolas en Latinoamérica*. Santiago de Chile: Naciones Unidas y CEPAL, núm. 189, Serie Desarrollo Productivo, 2010, p. 49. <<http://www.eclac.cl/ddpe/publicaciones/xml/4/38284/LCL3134e.pdf>>. [maig 2011].

³⁸ BUADES, 2006, p. 94.

³⁹ GASCÓN, J. *El turismo en la cooperación internacional*. Barcelona: Icaria, 2009. LEÓN, Y. “Impactos del turismo en comunidades rurales-costeras de República Dominicana”. BLÁZQUEZ, M. i CAÑADA, E. (eds.), 2011, p. 53-73.

Tamarindo, Costa Rica, una destinació per al surf. Foto | Ernest Cañada, juny de 2011

A la conquesta del Carib

Una de les **destinacions** privilegiades d'aquesta **expansió de les CH balears** ha estat El Carib, amb una especial concentració en països com República Dominicana, Cuba, Jamaica o al carib mexicà, Cancún i la Rivera Maya. La seva presència ha estat tan dominant que en llocs com Quintana Roo el 60% de la planta hotelera de 70.000 habitacions és d'origen espanyol, amb una presència predominant de cadenes com Sol Meliá, Barceló, Riu o Iberostar ⁴⁰. Amèrica Central és una destinació turística molt menys madura on el capital d'origen balear té menor pes en comparació amb les CH i inversions immobiliàries d'altres països, especialment dels EUA. Les CH balears comencen a tenir una presència ressenyable a Costa Rica i Panamà.

Aquestes inversions aconseguixen major rendibilitat a les noves perifèries, mentre que a les Illes Balears es desprenen del seu estoc immobiliari, conservant en algun cas la seva gestió hotelera o en les més promovent la seva conversió residencial en forma de: segones residències, oferta turística no reglada, "minipisos" d'infrahabitatge, condohotels, etc. La construcció s'empra com a inversió de l'acumulació de capital. També les empreses immobiliàries balears han incrementat la seva presència a El Carib i Amèrica Central, al rebuf de la internacionalització de les empreses hoteleres. Una trentena d'empreses immobiliàries de capital balear han iniciat promocions a Mèxic, Panamà, República Dominicana i Jamaica, segons dades de la consultora internacional CB Richad Ellis ⁴². L'hoteleria i la **promoció immobiliària** s'associen en aquest negoci turístico-immobiliari. L'expansió del capital immobiliari balear s'ha produït en part com a resposta a la reducció de la taxa de benefici a les Illes Balears. L'esclat de la bombolla financera i immobiliària d'ençà 2007 ha fet que aquest procés maduri menys que el d'internacionalització de l'hoteleria en els anys precedents ⁴³.

Establiments hotelers de les Cadenes Hoteleres balears presents a El Carib i Amèrica Central. Setembre de 2010

Cadena Hotelera	Nombre total d'hotels	Principals Estats en nombre d'establiments
Sol-Meliá	36	Cuba amb 22 i Mèxic amb 4
Iberostar	23	Mèxic amb 8, Cuba i República Dominicana amb 6
Barceló	33	Mèxic amb 12 i República Dominicana amb 9
Riu	28	Cuba amb 12 i República Dominicana amb 9
Grupo Piñero	19	República Dominicana amb 14 i Mèxic amb 3
Grupo Matutes (Fiesta y Sirenis)	18	Mèxic amb 8 i República Dominicana amb 6
Oasis-Be Live	12	Cuba amb 6 i República Dominicana amb 5
Viva	7	Mèxic 4 i República Dominicana 3
Hotetur	6	Cuba 4 i República Dominicana 2
Blau Hotels	5	Cuba 4 i República Dominicana 1
Hoteles Globales	1	Nicaragua
Globalia	1	República Dominicana
Valentín Hotels	1	Mèxic

Font | Blázquez i Murray, 2011 ⁴⁰, p. 382-383.

⁴⁰ BLÁZQUEZ, M. i MURRAY, I. "Una geohistoria de la turistización de las Islas Baleares". BLÁZQUEZ i CAÑADA, 2011, p. 343-398.

⁴¹ Hosteltur. "El 60% de planta hotelera de Quintana Roo es de origen español, porcentaje que va en aumento". Hosteltur. 28 de enero de 2009. <http://www.hosteltur.com/noticias/58509_60-planta-hotelera-quintana-roo-es-origen-espanol-porcentaje-va-aumento.html>. [maig 2011].

⁴² EUROPA PRESS. "Unas 30 inmobiliarias mallorquinas impulsan promociones en México, Panamá, República Dominicana y Jamaica". 6 d'abril de 2008. <<http://www.europapress.es/00288/20080406184814/30-inmobiliarias-mallorquinas-impulsan-promociones-mexico-panama-republica-dominicana-jamaica.html>>. [maig 2011].

⁴³ LÓPEZ, I. i RODRÍGUEZ, E., 2010.

La internacionalització de les CH balears

El quadre que acompanya mostra l'evolució del parc d'allotjament turístic controlat per les CH balears transnacionals entre 1987 i 2007.

Evolució de les places turístiques controlades per les CH balears transnacionals (1987-2007)							
Regió	1987	1996		2001		2007	
	Núm. de places	Núm. de places	Percentatge sobre total	Núm. de places	Percentatge sobre total	Núm. de places	Percentatge sobre total
Amèrica Central, Mèxic i El Carib	3.900	38.220	20,07	83.850	23,12	156.937	30,89
Resta del món (sense Estat espanyol, Amèrica Central, Mèxic i El Carib)	2.250	25.122	13,19	86.178	23,76	131.322	25,85
Illes Balears	15.981	65.200	34,23	85.421	23,55	89.922	17,70
Estat espanyol (sense Illes Balears)	Sense dades	61.936	32,52	107.226	29,57	129.908	25,57
Total	Sense dades	190.478	100	362.675	100	508.089	100
Número de CH	2	7	-	13	-	17	-

Font | Blázquez, Cañada i Murray, 2011.

A mitjans dels anys vuitanta només Sol Meliá i Barceló comptaven amb establiments fora del territori espanyol. La primera va adquirir dimensió internacional després d'inaugurar l'hotel "Bali Sol" a la Indonèsia del dictador Suharto i l'adquisició de la cadena Meliá que ja comptava amb establiments a l'exterior. Barceló va desembarcar a la República Dominicana on va comptar amb extraordinaris contactes amb el poder que li van facilitar la colonització turística de Bávaro.

"El Hoyo de Friusa", poblat d'immigrants haitians, obrers de la construcció a Bávaro, República Dominicana.

Foto | Macià Blázquez

A mitjans dels anys noranta, en plena articulació de la "globalització feliç" del capital ⁴⁴, són ja set les CH balears que han deslocalitzat la producció turística cap a noves perifèries turístiques. La principal regió del planeta on s'implanten és El Carib i Amèrica Central, que ja concentra el 20,07 % de les seves places. Aquest procés coincideix amb la redefinició del marc regulatori a les Illes Balears, amb l'aprovació de normatives d'ordenació de la sobreoferta i l'obsolescència urbano-turística. Per al capital, els marges de benefici serien majors als nous espais turístics del Sud Global, o a certes zones de l'Estat espanyol com són les Illes Canàries pel seu règim fiscal especial.

L'any 2001, ja hi havia 13 CH balears amb hotels a l'estranger. La seva planta hotelera es reparteix quasi a parts iguals entre les Illes Balears, la resta de l'Estat, Amèrica Central i El Carib, i la resta del món. Sol Meliá comptava amb el 45,95 % de les places de les CH a l'estranger. La major part de les seves places es trobaven a El Carib, però també s'havia deslocalitzat a la Mediterrània oriental (Croàcia, Turquia) i meridional (Tunisia i Marroc), Amèrica del Sud (Brasil, Veneçuela o Colòmbia) i a diverses ciutats europees. D'altres CH balears (Barceló, Riu, Iberostar...) diversifiquen també el seu àmbit d'inversió vers la Mediterrània oriental i meridional. Tanmateix, la principal regió objecte de la difusió de la producció turística balear seguia sent la conca caribenya.

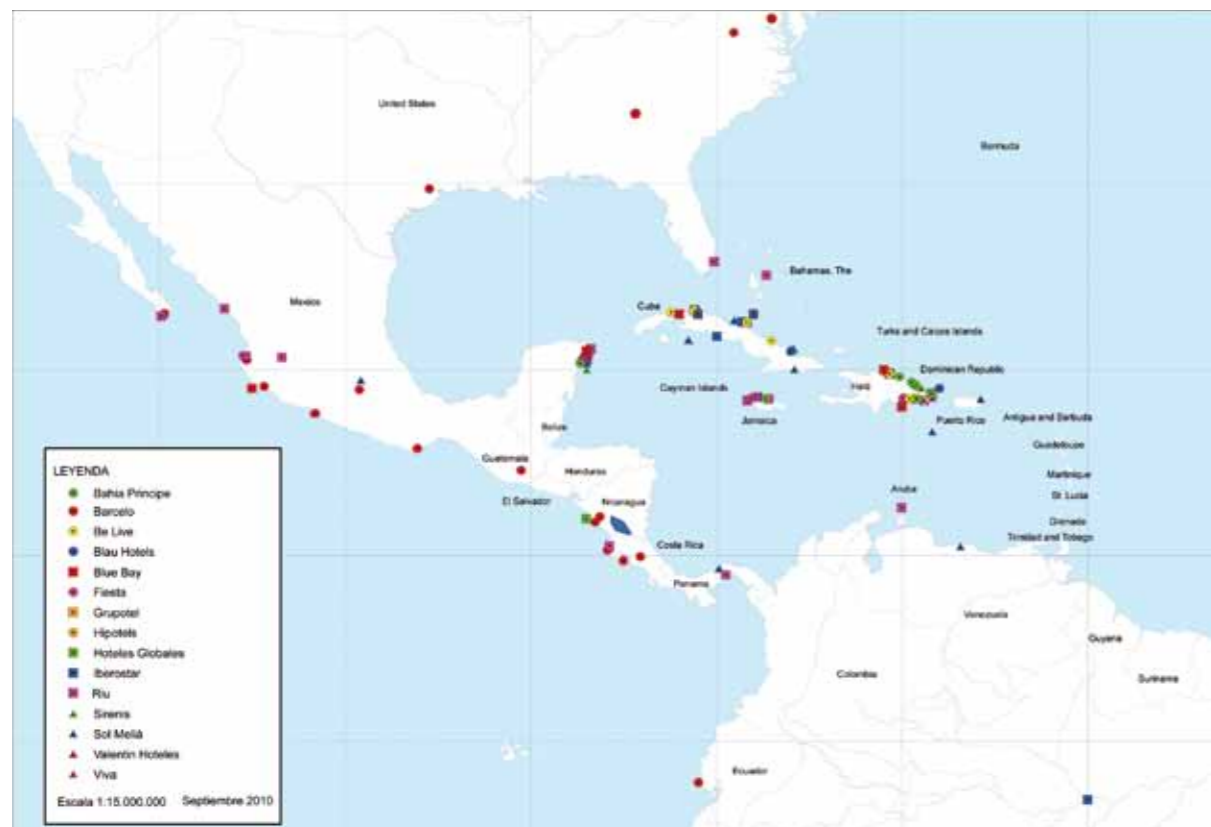
⁴⁴ FERNÁNDEZ-DURÁN, R. *Capitalismo (financiero) global y guerra permanente: el dólar, Wall Street y la guerra contra Irak*. Barcelona: Virus, 2003.

Els atemptats de l'11 setembre 2001 refredaren momentàniament les expectatives expansives a la regió àrab-musulmana, per exemple de la Mediterrània. A més, la bombolla financera alimentava una nova fase expansiva de les inversions hoteleres a Amèrica Central i El Carib, afectades com tota Llatinoamèrica per les crisis financeres des del 1997 al 2002. Els paquets de mesures estructurals de les receptes neoliberals afegien com a solució la implantació del turisme per atreure inversions estrangeres en divises fortes ⁴⁵. El **2007** les 17 cadenes balears transnacionals comptaven ja amb el 30,89 % de la seva capacitat productiva a Amèrica Central i El Carib; quasi el doble que a les Illes Balears (17,7 %). En 20 anys les cadenes transnacionals originàries de l'arxipèlag balear han passat de tenir 6.150 places turístiques a l'estranger el 1987 a tenir-ne 288.259 el 2007. Dades més recents de setembre de **2010** mostren que les CH balears oferien 666 establiments fora de les Illes Balears, dels quals 268 es situen en països del Sud Global, 192 dels quals estan concentrats a El Carib, Amèrica Central i Mèxic (vegis el mapa adjunt).

Els successius “booms” de l'explosió turística balear ⁴⁶ han situat la regió balear i les seves empreses transnacionals en la cúspide de la “corba del notari” ⁴⁷ definida per José Manuel Naredo. Les Illes Balears allotgen les seus del poder motriu de la **balearització global**, especialment de la ma de les ETN turístiques. La gestió financera de la turistització que fan les CH balears assumeix el treball de menor penositat però de major retribució i que té més dèficit en termes físics, perquè precisa extreure materials i energia de les regions perifèriques.

Aquestes ETN atreuen l'estalvi inversor cap a les economies del centre ⁴⁸, per tal per exemple de desprendre's de la propietat dels immobles d'allotjament turístic per passar només a gestionar-los ⁴⁹ perquè “Les marques d'aquestes cadenes els ofereixen credibilitat i confiança entre la demanda, actiu intangible, indispensable i efectiu en un mercat turístic creixent en els seus fluxos i amb avidesa per noves destinacions” ⁵⁰.

Establiments hotelers de cadenes de matriu balear a la regió de El Carib, Amèrica Central i Mèxic.
Foto | Blázquez, Cañada i Murray, 2011

⁴⁵ UNCTAD, 2007; ROSA, 2008.

⁴⁶ RULLAN, O. “De la Cova de Canet al Tercer Boom turístic. Una primera aproximació a la geografia històrica de Mallorca”. ALENYÀ, M. et al. *El medi ambient a les Illes Balears. Qui és qui?: actes, Can Tàpera, Palma 27-29 novembre 1997*. Palma (Mallorca): Ed. Sa Nostra, 1998, p. 171-213.

⁴⁷ Segons la “regla del notari” determinats agents (per exemple persones, empreses, països, etc.) s'enduen la “part del lleó” de la cadena de valor, mentre que la majoria dels implicats en el procés econòmic, i amb treballs més penosos, es queden amb la menor part d'aquesta cadena. A més, segons aquesta regla, els productes i processos econòmics reben una major valoració en les fases finals quan els costos en recursos naturals (materials, aigua i energia) són inferiors; mentre que la seva contrapartida monetària per unitat és inferior en les primeres fases en què els costos biofísics són majors. Així es defineix una asimetria físico-monetària i socio-monetària al llarg del procés econòmic. La “regla del notari” beneficia empreses, països i persones que s'ocupen de les fases finals de la “cadena de valor”, amb les tasques de gestió i comercialització, accentuant els desequilibris “Nord-Sud”, “ciutat-camp”, “rics-pobres”, etc. Aquesta paràbola revela les deficiències del sistema econòmic corrent des de l'anàlisi de l'economia ecològica, centrant-se especialment en les diferències entre el funcionament de la biosfera, com un sistema físic obert sotmès a l'entropia dels fluxos termodinàmics, i el sistema econòmic suposadament equilibrat i tancat en la mesura crematística del valor, encara que basat en l'ús d'estocs materials sense tenir en compte la valoració de la seva reposició (Naredo, 2010).

⁴⁸ MURRAY, I. i BLÁZQUEZ, M. “El dinero, la aguja del tejido de la globalización capitalista”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 2009, núm. 50, p. 43-80. <<http://age.ieg.csic.es/boletin/50/02%20BLAZQUEZ.pdf>>. [maig 2011].

⁴⁹ CEPAL, 2009, p. 115-117.

⁵⁰ JIMÉNEZ-MARTÍNEZ, A. de J., 2008, p. 192-193.

4. Conflictivitat associada a la balearització global

L'embranchida de l'activitat turística a El Carib i Amèrica Central ha comportant forts impactes socials, ambientals, econòmics, polítics i culturals. L'expansió del capital transnacional ha generat nous escenaris de conflictivitat, d'entre els quals destaquen: resistències de les poblacions rurals a la desposseïció de recursos naturals i territoris, oposició a l'ocupació urbanística, conflictivitat sociolaboral, competència inter-empresarial i tensions en el procés d'adequació del marc polític-legislatiu ⁵¹.

Aquesta classificació del conflicte associat al turisme sorgeix d'una anàlisi a Amèrica Central, independentment de quin és l'origen dels capitals implicats; de fet hi dominen els nord-americans i de grans grups empresarials de la mateixa regió. A República Dominicana, Mèxic, Costa Rica, Jamaica i Nicaragua, entre d'altres, aquestes empreses han protagonitzat conflictes amb diversos sectors de les societats amfitriones, cridant l'atenció dels mitjans de comunicació repetides ocasions. A continuació desenvolupem i exemplifiquem les tipologies dels principals conflictes turístics ocorreguts en els darrers anys a Amèrica Central, Mèxic i El Carib.

Conflictes per la resistència de les comunitats rurals a la desposseïció dels seus recursos naturals i territoris

La difusió del capital turístic ha implicat, entre d'altres, processos de privatització de l'aigua i de la costa per a usos privats que exclouen el seu accés públic. Així passa que s'associen el deteriorament socio-ecològic i el democràtic, en l'exercici del poder per afavorir l'acumulació per desposseïció. David Harvey ⁵² considera que la lògica de l'acumulació per desposseïció es manté al llarg de tota la història del capitalisme i és la clau de la seva expansió espacial al llarg de tot el planeta. Els mecanismes més comuns d'acumulació per desposseïció són la mercantilització de la natura i dels béns comuns o la privatització del que és públic. La urbanització i turistització d'amplis territoris costaners respon a l'esquema d'apropiació i privatització de recursos i territoris que encara conservaven un caràcter de "bé comú".

Els **enclavaments o resorts turístics** són la principal manifestació territorial d'aquesta activitat. Poden incloure diferents modalitats d'oferta turístico-residencial exclusives a mode de destinacions completes: hotels "tot inclòs", urbanitzacions tancades o creuers. Es perfilen com a resultat de la producció d'espais fortament controlats, privatitzats i orientats a la captura completa dels ingressos als que "el sector es beneficia d'una implantació vacacional internacional en països de baix nivell de renda on les empreses autòctones no han desenvolupat ni imatge de marca, ni know how competitiu per proveir el turista europeu" ⁵³.

Els enclavaments turístics recreen un espai irreal d'espectacle i consumisme, a gran distància no només dels estàndards comuns en la població local ⁵⁴, sinó també de la realitat quotidiana dels turistes. Aquesta situació es reproduïx també al turisme de creuers, amb aïllament físic i importants repercussions ambientals ⁵⁵ i psicosocials. Per aconseguir-ho, sense incomodar en excés, es marquen fronteres impermeables d'exclusió, privatització i fortificació que s'adopta en altres espais urbans burgesos d'acumulació, consumisme i por ⁵⁶.

L'altre Bávaro, República Dominicana. Foto | Macià Blázquez Salom, 9 d'agost de 2010

⁵³ RAMÓN, A., 2010, p. 51.

⁵⁴ NOWICKA, P. *Vacaciones en el paraíso: turismo y desarrollo*. Barcelona: Fundación Intermón Oxfam, 2008.

⁵⁵ OCEANA. *Contamination by cruise ships*. 2004 <http://na.oceana.org/sites/default/files/o/fileadmin/oceana/uploads/europe/reports/cruise_ships_eng.pdf>. [maig 2011].

⁵⁶ LÓPEZ, L. i RODRÍGUEZ, I. "Evidencias y discursos del miedo en la ciudad: casos mexicanos". *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1 de agosto de 2005, vol. IX, núm. 194 (54). <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-194-54.htm>>. [maig 2011].

⁵¹ CAÑADA, E. (coord.), 2010.

⁵² HARVEY, D. *El nuevo imperialismo*. Madrid: Akal, Cuestiones de Antagonismo, 2004.

Aquesta turistització s'associa a privilegis per als usuaris rics, que poden accedir a la propietat i l'ús del sòl i dels recursos naturals que es prenen a la població local. D'aquesta apropiació per part de les elits en diem gentrificació ⁵⁷. L'origen d'aquest concepte és l'anàlisi del que passa a barris amb qualitats històric-arquitectòniques en procés de deteriorament social i arquitectònic, ara revitalitzats per part del capital amb la participació de l'administració pública sota la lògica del urbanisme neoliberal ⁵⁸. Sovint el turisme implica la definició d'espais d'urbanisme defensiu per a l'ús exclusiu dels clients en els enclavaments, les platges, les urbanitzacions residencials exclusives, els camps de golf, etc. Aquests desenvolupaments turístico-residencials són gegantins per aïllar a manera d'oasi de consum, amb l'acaparament de terres i recursos naturals.

La gentrificació fa referència a l'elitització de l'espai per afavorir als usuaris rics. Pot suposar el desplaçament de la població local, l'establiment de nousvinguts de classe benestant (residents estacionals, permanents o turistes), amb fixació de capital forà i transformació paisatgística ⁵⁹.

Hotel Barceló Montelimar, San Rafael del Sur, Nicaragua. Foto | Macià Blázquez Salom, 14 de febrer de 2009

La construcció dels enclavaments sol suposar el **desplaçament** de poblacions rurals. Aquests costos socials de l'enclavament solen ser minimitzats pel discurs apologetic que prima la creació de llocs de treball, però omet la destrucció d'altres ocupacions i activitats. Així succeeix especialment amb les activitats primàries: agricultura, ramaderia, pesca, silvicultura, caça..., que no sempre responen a les lògiques del mercat capitalista i que permeten majors cotes d'autonomia a la població rural. L'especialització productiva que imposa el turisme fa més dependents de l'exterior a les comunitats, perquè tenen menys control de la seva cadena de valor.

Algunes comunitats rurals han tractat de resistir o reduir l'abast dels processos d'usurpació dels seus

recursos naturals (terra i aigua i en menor mesura boscos), desplaçament i elitització dels seus territoris que emmascaren l'acumulació per desposseïció. En l'apropriació de la **terra**, s'apliquen dinàmiques especulatives, compra-venda o expropiació. No només perden determinats recursos, sinó que també pateixen una profunda desestructuració de la territorialitat de les comunitats rurals, entesa com l'espai on es desenvolupen i reproduïxen col·lectivament de forma econòmica, social, política i cultural; que es substitueix per una altra lògica d'ocupació i articulació del territori. Alguns d'aquests conflictes els promou el capital turístico-residencial per acaparar terra en la que desenvolupar les seves activitats, o tan sols per especular amb el valor del sòl.

Construccions residencials a la Laguna de Apoyo, Nicaragua. Foto | Alvaro Gutierrez

⁵⁷ SMITH, N. "New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy". *Antipode*, 2002, vol. 34, núm. 3, p. 427-450, p. 440.

⁵⁸ Com el cas de Sa Calatrava estudiat per: MORELL, M. "Fent barri: heritage tourism policy and neighbourhood sealing in Ciutat de Mallorca". *Etnogràfica. Revista de Antropologia*, 2009, vol. 13, n. 2, p. 343-372; i FRANQUESA, J. *Sa Calatrava mon amour. Etnografia d'un barri atrapat en la geografia del capital*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2010.

⁵⁹ DAVIDSON, M. i LEE, L. (2004). "New-build "gentrification" and London's riverside renaissance". *Environment and Planning A*, vol. 37, núm. 7, p. 1165-1190, p. 1169-1170.

L'altre gran recurs que han tractat de controlar les iniciatives turístic-residencials és l'**aigua**. També apareix conflicte quan els nous desenvolupaments turístic-residencials impedeixen l'**accés** a llocs freqüentats per la població local, ja fos amb fins productius o de lleure com és el cas de les platges. Les costes han concentrat fins ara les principals amenaces pels territoris i els recursos naturals de les comunitats rurals. Però creix la valorització de les àrees boscoses, per exemple en el marc de l'establiment de serveis ambientals vinculats a mercats de carboni i mecanismes de Reducció d'emissió per Desforestació i Degradació de Boscos (REDD)⁶⁰, que es converteixen en un nou risc de desposseïció per a les poblacions rurals.

Un exemple d'aquest tipus de conflicte associat al capital el trobem a la Reserva Meliá Conchal, vinculada a Sol-Meliá i ubicada a la província de **Guanacaste, Costa Rica**. Durant l'any 2000 veïns del municipi de Lorena de Santa Cruz van començar una lluita per paraitzar obres a l'hotel Meliá Conchal per ampliar l'explotació del cabal d'aigua de l'aquífer de la conca del riu Nimboyores. Aquesta obra posava en risc la quantitat d'aigua disponible per a la població local i entrava en competència amb altres usos de consum humà, agricultura i ramaderia. Els veïns de la zona van aconseguir mobilitzar molta gent i el suport de diverses organitzacions socials, entre elles l'església catòlica, per portar les seves demandes fins a diferents instàncies de l'Estat. Finalment l'any 2005 es va arribar a un acord per paraitzar les obres. A finals de 2010 els mitjans de comunicació van anunciar que a partir del mes de maig de 2011 la cadena Meliá deixaria la gestió de l'Hotel Paradisus Playa Conchal, propietat de Desenvolupaments Hotelers Guanacaste, que passaria a mans del grup nord-americà Starwood⁶¹.

Igualment, un mes després de ser inaugurat l'Hotel Riu Matapalo, també a Guanacaste, els habitants de la comunitat Nuevo Colón, la més propera a l'hotel, van començar una sèrie de protestes pels repetits intents de l'empresa i la municipalitat de Carrillo de tancar-los l'accés a la platja que tradicionalment usaven i en la qual ara podrien vendre souvenirs i serveis als turistes.

La seguretat privada de l'Hotel Hamaca de la CH del Grupo Hidalgo a Bocachica, República Dominicana, prohibeix l'accés a la platja al Vice-Ministro de Recursos Costeros y Marinos. Foto | Maciá Blázquez Salom, 26 de juliol de 2010

Conflictes per reacció de la societat civil i autoritats locals a l'ocupació urbanística

La dinàmica de **degradació de l'entorn**, corrupció i erosió democràtica generada pel capital turístic i immobiliari ha provocat reaccions de grups ciutadans i moviments socials i, fins i tot, d'algunes

autoritats públiques per frenar o corregir els abusos i il·legalitats comeses. Aquest tipus de conflictivitat és, lògicament, més freqüent en aquells llocs en que la densitat turística-residencial és major, encara que també ha de coincidir amb la presència d'organitzacions socials fortes amb capacitat de mobilització i incidència política.

⁶⁰ BUADES, J. "Alerta climàtica, quimera turística y placebo REDD en Centroamérica, México y El Caribe". BLÁZQUEZ, M. i CAÑADA, E., 2011, p. 299-326.

⁶¹ LOEDA, R.C. "Starwood tomará en gestión el único complejo de Sol Meliá en Costa Rica". *Hotels*. 26 d'octubre de 2010. <<http://www.alimarket.es/noticia/46494/Starwood-tomara-en-gestion-el-...>>. [maig 2011].

Nova urbanització extensiva amb camp de golf del creixement de Cancún, Mèxic. Foto | Antonio Aledo, juny de 2011

La forta presència de l'hoteleria balear a **Cancún** o la **Riviera Maya**, a l'Estat mexicà de Quintana Roo, ha estat font de nombroses tensions i conflictes. L'agressivitat d'aquestes empreses per consolidar posicions de domini ha generat reaccions diverses per part de la població local i organitzacions socials davant la degradació dels recursos naturals provocada per les construccions turístico-residencial. Alguns exemples dels conflictes generats són: l'afectació de la llacuna Bojórquez, a Cancún, per l'ampliació d'un hotel de la cadena Riu l'any 2006, segons va denunciar Greenpeace Mèxic; la construcció i posada en funcionament del complex turístic Hotel Gran Bahía Príncipe, propietat del Grupo Piñero, situat a primera línia de la platja de Akumal, denunciat per l'organització SAVE a principis del 2009; o les reaccions per l'obtenció dels permisos legals de Sol Meliá per construir un complex turístic al municipi de Solidaritat (Quintana Roo)⁶². L'ocupació dels espais públics per part de les CH ha estat de tals dimensions que, significativament, una de les mobilitzacions ciutadanes més importants dels últims anys va ser motivada per la defensa del caràcter públic de Playa Delfines, l'última que quedava de lliure accés per als seus habitants a Cancún, davant els intents de la seva privatització per la venda a un grup d'inversors encapçalat per Sol Meliá⁶³.

⁶² NOTICARIBE. "Regresa Sol Meliá por sus fueros". *Noticaribe*, 11 de setembre de 2007. <http://www.noticaribe.com.mx/rivieramaya/2007/09/regresa_sol_melia_por_sus_fueros.html>. [maig 2011]. NOTICARIBE. "Reactivan evaluación de proyecto de Sol Meliá en Costa Turquesa". *Noticaribe*, 9 de març de 2008. <http://www.noticaribe.com.mx/rivieramaya/2008/03/reactivan_evaluacion_de_proyecto_de_sol_melia_en_costa_turquesa.html>. [maig 2011].

⁶³ SOSA, A.P. i JIMÉNEZ, A. "Crónica de un conflicto anunciado (o de-nunciado): el caso de Playa Delfines en Cancún". CAÑADA, E., (coord.). *Turismo en Centroamérica: un nuevo escenario de conflictividad*. Managua: Editorial Enlace, 2010, p. 301-339.

L'agressivitat d'aquestes empreses per consolidar posicions de domini ha generat reaccions davant la degradació dels recursos naturals

Agressió a l'ecologista Robert Leslie Nelson per part de vigilància privada del complex Bahía Príncipe Akumal, Mèxic, l'agost de 2007. Foto | De Rosa, 2008⁶⁴

⁶⁴ De Rosa, N. (2008) *Esta es una historia de impunidad*. Akumal: Salvamento Akumal de Vida Ecológica. <www.turismo-responsable.org/denuncia/0903_pinero_mexico.pdf>. [febrer 2011].

Senyalització pública del manglar destruït amb la construcció de l'hotel Riu Matapalo a Guanacaste, Costa Rica.

Foto | Macià Blázquez Salom, 2 de juliol de 2009

A la península de **Guanacaste**, Costa Rica, la presència del capital hotelier espanyol i particularment balear ha estat creixent en els darrers anys, provocant també diferents episodis de conflicte amb la població local⁶⁵. L'organització ecologista Confraternidad Guanacasteca ha denunciat públicament des d'octubre de 2008 la destrucció de manglar provocada per la construcció de l'hotel Riu Matapalo⁶⁶. Igualment, al gener de 2008 els habitants del barri El Gallo de Liberia, acompanyats per Confraternidad Guanacasteca i la Asociación Guanacasteca Defensora de la Zona Marítimo Terrestre, denunciaren que l'Hotel Occidental Alegre Papagayo, de la cadena Occidental Hotel & Resorts⁶⁷ ubicat a platja Manzanillo, estava abocant de forma il·legal aigües negres, transportades en camions que deixaven restes per tot el camí amb risc per a la salut pública. Inicialment, les havien abocat a una platja propera, però posteriorment i per les molèsties que causaven als seus mateixos clients, traslladaren l'abocament prop de Liberia. Els mitjans de comunicació es van fer ressò de l'escàndol públic i la pressió sobre les autoritats va ser de tals dimensions que el 5 de febrer de 2008 el Ministerio de Salud va clausurar temporalment l'hotel fins que habilités una planta de tractament⁶⁸. No va ser fins al mes de setembre de 2008 que es va permetre la seva reobertura. El 14 de febrer de 2008 el Partido de Acción Nacional va presentar una denúncia al Ministerio de Salud contra el Grupo Barceló per abocament d'aigües residuals als rius Pánica i Zela, provinents de l'Hotel Barceló Platja Tambor i del residencial Los Delfines del mateix grup empresarial. En la seva denúncia, els diputats van alertar dels riscos sobre la salut humana i l'ambient i van aportar com a prova una anàlisi química realitzada dos anys abans per una empresa especialitzada⁶⁹.

⁶⁵ RAMÍREZ, E. "Grupos se manifestaron en playa Matapalo el fin de semana". *Semanario Universidad*. Edición núm. 1841. Del 3 al 9 de març de 2010. <<http://sema-web.ucr.ac.cr/index.php/noticias/pais/1965-grupos-se-manifestaron-en-playa-matapalo-el-fin-de-semana-aun-no-hay-informe-por-danos-ambientales-del-hotel-riu-.html>>. [maig 2011].

⁶⁶ RAMÍREZ, E. "Recurso de amparo contra varias instituciones. Investigan destrucción de manglar en hotel RIU". *Semanario Universidad*. Edició núm. 1833, del 2 de desembre de 2009 al 122 de gener de 2010. <<http://163.178.170.36/index.php/noticias/pais/1730-recurso-de-amparo-contra-varias-instituciones-investigan-destruccion-de-manglar-en-hotel-riu-.html>>. [maig 2011]. SALAZAR, "C. Hotel Riu destruyó manglar y bosque en Matapalo de Sardinal". *El País* [Costa Rica], 30 d'octubre de 2009. <<http://www.elpais.cr/articulos.php?id=15524>>. [maig 2011].

⁶⁷ Occidental no és una CH mallorquina, però entenem que introdueix el cas que l'acompanya de Barceló, encadenats causalment. Fins a 2007 els principals accionistes de la cadena eren l'entitat financera catalana La Caixa (30%), la societat de capital risc Mercapital SA (30%) i el propi equip directiu (26%). A finals de 2007 Occidental Hotels Management havia canviat de mans, sent els principals accionistes: el magnat de la moda, Amancio Ortega (Grup Zara) a través de la seva societat patrimonial Ponte Gadea Inversiones (24,9%), divisions de capital risc del BBVA (57,26%), Tamisa Hotel SL (5,26%) i l'empresa radicada a Luxemburg Tamar International SARL (13,58%). Al cap de poc temps, els nous accionistes de l'empresa van decidir posar a la venda gran part dels seus actius. Al capdavant de la cadena continuava la família De Diego.

⁶⁸ AVALOS, A. "Cierre de Hotel Alegre Papagayo será este martes". *La Nación*. 4 de febrer de 2008. <http://www.nacion.com/In_ee/2008/febrero/04/pais1412105.html>. [maig 2011].

⁶⁹ CHACÓN, V. "Diputados cuestionan a Grupo Barceló por contaminación". *Semanario Universidad*. Setmana del 13 al 26 de març de 2008. Edició 572. Any XII. <http://www.turismo-responsable.org/denuncia/o803_barcelo_costarica.html>. [maig 2011].

Edmund Bartleet, Ministre de Turisme de **Jamaica**, va visitar Mallorca el novembre de 2007, per estrènyer relacions amb empresaris turístics i aprendre de l'experiència balear⁷⁰. L'illa caribenya comptava ja amb la presència d'algunes de les principals CH espanyoles, com Iberostar, Riu, Fiesta i Bahía Príncipe. Malgrat les expressions d'amistat del Ministre, la presència de les CH balears ha comportat no pocs incidents. El 30 d'abril de 2008, les autoritats municipals de Bahía de Montego van paralitzar les obres de construcció d'un hotel de la cadena Riu arran de l'edificació d'un quart pis sense els permisos corresponents⁷¹. Riu només tenia autorització de la municipalitat, de 27 de juny de 2007, per construir fins a tres pisos d'alçada per tal d'evitar el risc que suposava la proximitat de l'aeroport internacional Sir Donald Sangster, el més gran del país. Arran d'aquesta polèmica, els mitjans de comunicació locals obren el debat sobre els impactes negatius de la creixent inversió turística espanyola a l'illa.

En ells s'acusava l'hoteleria espanyola d'estar degradant el turisme a Jamaica, amb la seva aposta pel sistema de "tot-inclòs" i la competència a la baixa per l'atracció de clients. El mateix Primer Ministre de Jamaica, Bruce Golding, va manifestar que "Jamaica no es pot permetre ser el Torremolinos del Carib". I va acusar als empresaris espanyols de que el sistema de "tot inclòs" reduïa la els ingressos dels negocis locals⁷². En el mateix sentit, es va acusar a les empreses espanyoles d'estar provocant una baixada de preus generalitzada en el sector. Cal afegir la denúncia de les pràctiques polítiques d'aquestes corporacions pel sistema del "tot s'hi val"; és a dir, per exportar les seves pràctiques i cultura política⁷³. L'exportació dels megaprojectes turístics característics de la balearització s'ha acompanyat del deteriorament democràtic característic del desenvolupisme postfranquista. Tant és així que no és d'estranyar que el col·lapse de la bombolla especulativo-immobiliària hagi anat acompanyat de l'explosió de la bombolla de la corrupció político-empresarial⁷⁴.

⁷⁰ HOSTELTUR. "Jamaica quiere establecer lazos estratégicos con Baleares y emular su modelo turístico". *Hosteltur*. 18 de novembre de 2007. <http://www.hosteltur.com/47833_jamaica-quiere-establecer-lazos-estrategicos-baleares-emular-su-modelo-turistico.html>. [maig 2011].

⁷¹ HOSTELTUR. "Paralizan la obra de un hotel de la cadena Riu por no atenerse a la normativa". *Hosteltur*. 2 de maig de 2008. <http://www.hosteltur.com/52506_paralizan-obra-hotel-cadena-riu-no-atenerse-normativa.html>. [maig 2011].

⁷² JAMAICA OBSERVER. "Spanish hotels do more harm than good to Jamaica's tourism product". *Jamaica Observer*. 25 d'abril de 2008. <http://www.jamaicaobserver.com/magazines/Business/html/20080425T000000-0500_134926_OBS_SPANISH_HOTELS_DO_MORE_HARM_THAN_GOOD_TO_JAMAICA_S_TOURISM_PRODUCT.asp>. [maig 2011].

⁷³ AMER, J. "Emprendedores turísticos locales y su intermediación en la esfera de las políticas públicas: el caso de Mallorca. Una aproximación desde la sociología histórica y política". *Pasos*, 2009, vol.7 núm. 3, p. 371-380.

⁷⁴ AGUDO, J. E. IGLÉSIAS, F. *Urbanismo y democracia. Alternativas para evitar la corrupción*. Madrid: Fundación Alternativas, 2009. MURRAY, I.; BLÁZQUEZ, M. i AMER, J., 2011.

Manifestació contra la privatització de la única platja d'accés públic de Cancún, Playa Delfines, el 10 de juny de 2007.

SOSA, A.P. i JIMÉNEZ, A. (2010). "Crónica de un conflicto anunciado (o de-nunciado): el caso de Playa Delfines en Cancún, México". Cañada, E. (coord.). Turismo en Centroamérica, nuevo escenario de conflictividad. Managua: Enlace, p. 301-339.

L'altre Cancún, suburbis i barraques per a l'allotjament dels treballadors. Foto | Ernest Cañada. Juny 2011.

Vinyeta sobre el conflicte de Riu.
Font | Jamaica Observer, 28/04/2008

També s'acusà l'obra de construcció de l'hotel de Riu a Jamaica de que no respectaven els horaris permessos ni els diumenges, provocant molèsties per sorolls als hostes l'hotel Sandals adjacent ⁷⁵. Riu també va ser denunciada per haver provocat problemes de contaminació per aigües residuals a la platja de la Badia de St. Anna. Aquesta onada de crítiques va provocar la reacció de les autoritats públiques espanyoles en defensa d'aquestes empreses. El maig de 2008 l'ambaixador espanyol a Jamaica, Jesús Silva, va tractar de sortir al pas defensant la "honestedat, qualitat i bones pràctiques de les corporacions hispanes" ⁷⁶. No obstant això, l'ambient no va millorar, tal com va quedar reflectit en l'enquesta publicada pel diari local Jamaica Observer ⁷⁷; segons la qual la majoria de la població enquestada (un 70% de 3.405 persones) es manifestava a favor de no relaxar les lleis per afavorir la inversió turística estrangera. Al febrer de 2009 el govern espanyol va acabar enviant al Rei Juan Carlos de Borbón a Jamaica, on va visitar dos nous hotels inaugurats per l'empresa eivissenca Fiesta Hotels & Resorts, d'Abel Matutes. El monarca va aprofitar l'ocasió per defensar el "bon nom" de les CH espanyoles ⁷⁸. Es demostra així, una vegada més, que l'expansió internacional del capital espanyol hagués estat pràcticament inviable sense l'estreta col·laboració i finançament del govern espanyol. Les "portes giratòries" polític-empresarial ens mostren com alts dirigents han ocupat destacades posicions en la defensa dels interessos de les corporacions després de passar per la política (des de Felipe González a José María Aznar); o com fins i tot el monarca és un gran valedor de l'actuació del capital espanyol en la globalització capitalista ⁷⁹.

Conflictes socio-laborals vers la precarietat de les condicions de treball

Els enclavaments turistico-residencials tenen una forta demanda de mà d'obra per a la construcció, que en absència de suficient mà d'obra local sol requerir la mobilització intensiva de **treballadors immigrants** desplaçats. Les seves condicions de treball i de vida en aquests nous emplaçaments estan marcades per una forta precarietat i vulnerabilitat, amb baixa remuneració, elevada temporalitat ⁸⁰ i ampliació dels esquemes tradicionals de la divisió sexual del treball ⁸¹. Aquesta situació s'agreuja en el cas dels treballadors estrangers en condicions d'irregularitat. És el cas de molts treballadors haitians a República Dominicana, nicaragüencs a Costa Rica o centreamericans a la Riviera Maya i Cancún (Mèxic). Aquestes dinàmiques socioespacials desestructurades es resolen en espais de marginalitat i destrucció de comunitat.

El creixement i l'especialització turística no s'han traduït necessàriament en una millora en el **benestar** del conjunt de la població. Segons Joan Buades ⁸² la comparació entre creixement en el nombre d'arribades de turistes internacionals i l'evolució de la posició dels països de la regió en l'escala de l'Índex de Desenvolupament Humà elaborat per les Nacions Unides, posa en evidència que no existeix una correlació significativa entre creixement turístic i millora en les condicions de vida de la població. En el mateix sentit, l'Informe de Desenvolupament Humà de República Dominicana de 2008, elaborat pel PNUD, considera que les condicions de vida mitjana de les províncies on hi ha una major concentració de l'activitat turística, "les províncies turístiques" d'Altagracia i Puerto Plata que concentren les CH d'origen balear, són pitjors que les de la mitjana nacional ⁸³.

⁷⁵ JAMAICA OBSERVER. "Scandal rocks RIU: St James PC investigating mysterious plan being used to build unapproved fourth floor". *Jamaica Observer*. 27 d'abril de 2008. <http://www.jamaicaobserver.com/news/html/20080426T010000-0500_135000_OBS_SCANDAL_ROCKS_RIU_.asp>. [maig 2011].

⁷⁶ SILVERA, J. "Spanish shun Jamaica". *Jamaica Gleaner*, 14 d'abril de 2008. <<http://jamaica-gleaner.com/gleaner/20080514/lead/lead8.html>> [maig 2011].

⁷⁷ JAMAICA OBSERVER. "Observer online poll: Big 'no' to relaxing laws for foreign investors". *Jamaica Observer*. 27 de maig de 2008. <http://www.jamaicaobserver.com/news/136068_Observer-online-poll--Big--no--to-relaxing-laws-for-foreign-investors#ixzz1EghU3RFnhttp://www.jamaicaobserver.com/news/136068_Observer-online-poll--Big--no--to-relaxing-laws-for-foreign-investors>. [maig 2011].

⁷⁸ DIARIO DE IBIZA. "Los Reyes visitan un hotel del grupo ibicenco Fiesta en Jamaica". *Diario de Ibiza*. 21 de febrer de 2009. <<http://www.diariodeibiza.es/pitiuses-balears/2009/02/21/reyes-visitan-hotel-grupo-ibicenco-fiesta-jamaica/308592.html>>. [maig 2011].

⁷⁹ ORTEGA, M. (coord.). *La deuda ecológica española. Impactos ecológicos y sociales de la economía española en el extranjero*. Sevilla: Universidad de Sevilla- Servicio de Publicaciones, Muñoz Moya Editores, 2005. ORTEGA, M. ¿Debe el Estado ayudar a las transnacionales españolas? Impactos ambientales y sociales del apoyo público a la internacionalización. Sevilla: Muñoz Moya Editores, 2007.

⁸⁰ IGLESIAS, E. Las cadenas hoteleras españolas en América Latina y las libertades sindicales. Montevideo: Rel-UITA, 2008.

⁸¹ TORRES, O. Explorando la Ruta de la igualdad: trabajo, género y turismo en Centroamérica. México DF: Fondo de Desarrollo de las Naciones Unidas para la Mujer (UNIFEM), Oficina Regional para México, Centroamérica, Cuba y República Dominicana, 2009, p. 54 i 68.

⁸² 2011, p. 315.

⁸³ PNUD. Informe sobre Desarrollo Humano. República Dominicana 2008. Desarrollo Humano, una cuestión de poder. Santo Domingo: Oficina de Desarrollo Humano, 2008, p. 257-259.

Ressò de l'estudi sobre l'IDH i el turisme a la República Dominicana.
Font | SENABRI, S., 13 de febrer de 2011⁸⁴

Així mateix, UNCTAD exposava en l'informe sobre les inversions estrangeres directes en turisme que “en molts països en desenvolupament el creixement del turisme era impressionant en quant a arribades de turistes, ingrés de divises i creació d'ocupació. No obstant això, també va implicar dràstics canvis socials i culturals: per exemple, cultures locals i tradicionals o rituals s'han “mercantilitzat” (fins i tot s'han destruït en ocasions), es van produir ruptures familiars, col·lapse d'estructures socials locals, i el crim, anteriorment desconegut, va començar a emergir i expandir-se. A més, el canvi físic del paisatge i les arribades massives de turistes van exercir una tremenda pressió sobre els recursos, fins i tot els naturals, que són la base de l'avantatge comparatiu en el turisme, qüestionant la sostenibilitat del sector. Poblacions locals en les regions turístiques van ser sovint incapaces d'assimilar els dràstics canvis i van emigrar a centres urbans o empobriren encara més⁸⁵”.

Les condicions laborals de la majoria de treballadors vinculats a la indústria turística es caracteritzen per la **precarietat**, tant a la construcció d'establiments per a ús turístic, a activitats perifèriques o empleats en diferents tipus de serveis per al turisme. En la construcció és on es troben condicions especialment precàries i amb alts nivells d'informalitat. S'ha recorregut a mà d'obra immigrant de forma generalitzada, en molts casos en situació d'il·legalitat, que viuen en condicions de vida extremadament insalubres⁸⁶. Això ha provocat alguns conflictes laborals, però els baixos nivells de sindicalització del sector i la pròpia feblesa de les organitzacions sindicals han dificultat la resposta dels treballadors, limitada a nivells que no es corresponen amb la gravetat dels impactes identificats⁸⁷.

Treballadors de la construcció a Jacó, Costa Rica. Foto | Ernest Cañada, juny de 2011

Les condicions dels treballadors del turisme a Llatinoamèrica són de precarietat, vulnerabilitat, baixa remuneració i elevada temporalitat

A més de la manifesta hostilitat empresarial a la presència de **sindicats** en els seus hotels, la dificultat de resposta del moviment sindical obeeix a altres raons vinculades als profunds canvis operats en l'estructura del sector turístic: canvis en la forma de gestió dels hotels que obstaculitzen la acció sindical, la separació creixent entre propietat i gestió hotelera, terciarització de l'empresa hotelera, etc.⁸⁸ Aquests canvis responen també a les noves lògiques de funcionament de l'empresa

post-fordista, caracteritzada per la seva fragmentació, amb diferents estructures empresarials en xarxa, i a la substitució de diverses divisions productives, abans sota el mateix règim de relacions laborals, per mecanismes de subcontractació que permeten, al seu torn, incrementar la financiarització de l'empresa matriu. A aquests canvis que limiten la capacitat d'actuació del moviment sindical cal sumar les condicions de pobresa imperants a l'àrea, que obliguen als treballadors a centrar tots els seus esforços en la supervivència diària.

⁸⁴ SENABRI, S. “El modelo turístico RD, en vez riqueza, redistribuye pobreza”. *El Día*. 13 de febrer de 2011. <http://www.eldia.com.do/nacionales/2011/2/13/45639/El-modelo-turistico-RD-en-vez-riqueza-redistribuye-pobreza> [juny 2011].⁸⁶ SILVERA, J. “Spanish shun Jamaica”. *Jamaica Gleaner*, 14 d'abril de 2008. <<http://jamaica-gleaner.com/gleaner/20080514/lead/lead8.html>> [maig 2011].

⁸⁵ UNCTAD, 2007, p.9.

⁸⁶ CAÑADA, E. “Paraísos turísticos, contruidos sin derechos”, *Alba Sud*, 2011 <<http://albasud.org/noticia/159/paraisos-turisticos-contruidos-sin-derechos>>. [maig 2011].

⁸⁷ IGLESIAS, 2008, p. 58. Les condicions laborals descrites per a la regió centreamericana i El Carib no queden lluny de l'experiència dels inicis del turisme a les Illes Balears en els anys seixanta i setanta. Els mites construïts sobre la història d'“èxit” del turisme a les Illes Balears ha amagat sistemàticament l'experiència dels treballadors i treballadores. La situació de precarietat dels treballadors immigrants a les empreses turístiques d'aquells anys a les Illes Balears era molt semblant a la dels actuals en les noves perifèries turístiques. Després de la fi de la dictadura franquista i amb uns sindicats amb més capacitat d'incidència política i defensa dels interessos de la classe treballadora, la deslocalització dels grans hotelers balears vers les illes Canàries i d'altres destins a la península va en la recerca de mà d'obra més disciplinada. Destacam els estudis de GABRIEL, P. *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Curial, 1973; i CAPELLÀ, LL. *Mallorca i el món obrer*. Palma: Ed. Moll, 1977.

⁸⁸ CAÑADA, E. “Organización sindical frente a las cadenas hoteleras españolas”, *Alba Sud - Opiniones en Desarrollo – Programa Turismo Responsable*, núm. 1, 2008. <<http://www.albasud.org/publ/docs/13.pdf>>. [maig 2011].

Ressò del cas Riu a la premsa de Costa Rica. Font | CAMACHO, A.C. 2009 ⁹¹

Durant la construcció de l'Hotel Riu Matapalo de Sardinal, a **Guanacaste, Costa Rica**, inaugurat el novembre de 2009, es va produir un episodi de conflicte que va posar al descobert la precarietat generalitzada dels treballadors de la construcció turística. La Cadena Riu va rebre la medalla d'Or del Govern de les Illes Balears el 2009 mentre es denunciava que la construcció del seu hotel es feia a costa de mà d'obra immigrant nicaragüenca assotada per unes condicions sociolaborals extremadament precàries ⁸⁹, marcades pels baixos salaris, escasses mesures de seguretat i higiene en el treball, hàbitats insalubres i manca d'assegurança social. Al rerefons, coven les condicions d'il·legalitat en l'estatus de residència en que es trobaven bona part d'aquests treballadors

nicaragüencs a Costa Rica. El novembre de 2008, Rafael Antonio Pérez, un dels aproximadament mil cinc-cents treballadors empleats en la construcció de l'hotel, va morir intoxicat. Més de tres-cents emmalaltiren, patint "vòmits, diarrees i mals respiratoris" ⁹⁰. La cadena Riu es va desentendre d'aquesta situació adduint que la responsabilitat sobre les condicions de treball dels empleats en la construcció de l'hotel depenia de l'empresa constructora local, a qui va subcontractar. Aquest cas suposa la punta de l'iceberg d'una pràctica habitual de les ETN turístiques, el recurs a la subcontractació d'empreses locals sobre les quals recau la responsabilitat legal davant els treballadors i l'Estat.

Treballadores del Melia Paradisus a Varadero registrades en el lloc de control a la sortida de la jornada laboral. Foto | Antoni Albert Artigues, maig de 2011.

⁸⁹ VALLÉS, M. Lágrimas de Flaquer. Diario de Mallorca, 1 de març de 2009. <http://www.diariodemallorca.es/secciones/noticia.jsp?pref=2009030100_13_440431__ULTIMA-Lagrimas-Flaquer> [maig 2011].

⁹⁰ CANTERO, M. "Un peón muerto y 200 enfermos por brote en proyecto hotelero". La Nación. 16 de novembre de 2008. <http://www.nacion.com/ln_ee/2008/noviembre/16/pais177591.html>. [maig 2011].

⁹¹ CAMACHO, A.C. "El caso Riu. ¿Qué fue lo que ocurrió en la construcción de este hotel español?". *El Financiero*, 1 de març de 2009. http://www.elfinanciero.com/ef_archivo/2009/marzo/01/enportada1871621.html. [juny 2011].

Conflictes inter-empresarials per contraposició d'interessos en l'explotació dels seus negocis

L'expansió turística ha provocat el xoc d'interessos entre diferents grups de capital en competència pel territori, els seus recursos i possibilitats de negoci. Sovint aquests conflictes han implicat a **petites i mitjanes empreses** de capital local que tracten de resistir la competència per part de capitals de majors dimensions. Un tipus d'aquests conflictes el trobem en l'amenaça que suposen les inversions en turisme residencial allà on ha aconseguit desenvolupar-se cert nivell d'hoteleria, tant local com estrangera, no necessàriament de grans dimensions. La inversió residencial redueix les possibilitats de negoci local i és vista com un perill per a aquests empresaris. D'aquesta manera, la creixent contraposició d'interessos entre la petita i mitjana empresa local i els grans capitals obre una important dimensió de conflicte entre aquests actors.

Joan Buades ⁹² aporta detalls significatius sobre l'apropiació de l'hotel Montelimar, ubicat al municipi de San Rafael del Sur de **Nicaragua**, per part de la cadena hotelera Barceló. Es tracta originàriament d'una antiga residència del dictador Anastasio Somoza que va ser estatitzada per la Revolució Sandinista el 1979. Durant el govern sandinista, l'any 1987, Montelimar va ser convertit en un complex hotelier amb vocació internacional mitjançant la inversió de 29,4 milions de dòlars provinents en la seva majoria d'ajuts de cooperació internacional.

San Juan del Sur, la nova frontera turística. Foto | Antonio Aledo, juny 2011

⁹² BUADES, J. *Do not disturb Barceló. Viaje a las entrañas de un imperio turístico*. Barcelona: Icaria, 2009, p. 69-72.

⁹³ Cañada, 2010, p. 47

A partir dels anys noranta, després de la derrota dels sandinistes, el govern neoliberal encapçalat per Violeta Barrios de Chamorro (Unión Nacional Opositora), va optar per privatitzar el complex a partir d'una valoració de 19 milions de dòlars. Barceló va llançar una oferta de compra per 5 milions de dòlars, dels quals només pagà 3 immediatament. Mai pagarien els restants, argüint que mai va superar el percentatge d'ocupació previst en el contracte. L'actitud de Barceló va obtenir el vist i plau dels successius governs dretans d'Arnoldo Alemán i Enrique Bolaños. No obstant això, el nou govern sandinista, que va tornar al poder l'any 2007, va posar en qüestió aquest procés de privatització i va reclamar l'embargament preventiu a través de la Procuraduría General de la República (PGR). Després de gairebé un any de conflicte i davant l'alternativa de dirimir el desacord davant del Centre Internacional d'Arranjament de Diferències Relatives a Inversions (CIADI, una institució del Grup del Banc Mundial), el mes de juny de 2009 ambdues parts van arribar a un acord, a través del qual l'Estat nicaragüenc renunciava a les seves reclamacions i decidien crear una empresa mixta per a posar en marxa un aeroport internacional al mateix complex hotelier ⁹³.

Més enllà dels discursos "retòrics" de caràcter anti-colonial que es van manejar a l'inici del conflicte i que fan borroses les seves causes, la seva resolució posa en evidència el joc d'interessos contraposats entre el Grup Barceló i noves fraccions emergents de capital local que gaudeixen del control

de l'aparell de l'Estat, amb una actitud més resolta per fer-se lloc en el negoci turístic.

Conflictes pels intents del capital d'obtenir situacions de favor en l'adequació del marc normatiu regulador de les polítiques de turisme.

La consolidació d'un model turístic sota el lideratge dels grans capitals ha requerit un procés d'adequació legislativa i política favorable a aquests sectors. Es dona la perversa paradoxa de que la regulació político-institucional, lluny de limitar-los, estén i afavoreix els interessos del capital (Castree, 2008, p. 142). En alguns casos això ha provocat reaccions entre alguns dels sectors perjudicats.

A **República Dominicana** el govern va cedir als interessos turístico-immobiliaris en detriment dels seus espais naturals, que no deixen per això de servir de reclam i certificat internacional del compromís amb la **conservació de la naturalesa**. La Ley Sectorial de Áreas Protegidas va ser modificada donant com a fruit la Ley núm. 202-04 del mateix nom, per possibilitar nous desenvolupaments turístics. El Parque Nacional del Este acull així noves urbanitzacions a La Romana i Bayahibe del grup empresarial Piñero propietat de Pablo Piñero (que agrupa, entre d'altres l'operador turístic Soltour i la cadena hotelera Bahía Príncipe ⁹⁴), amb seu a Palma. Una mostra de la seva projecció mediàtica és l'adquisició recent d'una propietat immobiliària en aquest complex per part del tennista mallorquí Rafael Nadal.

⁹⁴ Bahía Príncipe Clubs & Resorts compta amb una potent secció immobiliària que ha guanyat importància en els darrers anys amb els megaprojectes: Playa Nueva Romana i Residencial Marina Golf a República Dominicana; i Complejo Residencial Bahía Príncipe Riviera Maya a Mèxic. A més, el Grup Piñero té altres projectes en cartera a la República Dominicana i Jamaica. HOSTELTUR. "El Grupo Piñero expande sus áreas de negocio con varios residenciales caribeños". *Hosteltur*. 19 de desembre de 2009. <www.hosteltur.com/noticias/57903_grupo-pinero-expande-sus-areas-negocio-varios-residenciales-caribenos.html>. [maig 2011].

El Parque Nacional i Reserva de la Biosfera de Jaragua també va ser desprotegit parcialment, per possibilitar el desenvolupament d'un nou hotel a la Bahía de la Águilas. En aquest cas, els interessos procedeixen de la ETN espanyola Globalia, propietat de Juan José Hidalgo, que controlava tota la cadena de valor dels paquets turístics des de la seva seu a Lluçmajor mitjançant: operadors turístics (Travelplan, PepeWorld, Iberail, Touring Club), agències de viatges (Equador i Viajes Halcón), companyies aèries (Air Europa), handling (Groundforce) i cadenes hoteleres (Oasis, ara Be Live). L'associació ecologista dominicana Grupo Jaragua⁹⁵ ha denunciat els canvis normatius que han conduït a la desprotecció ambiental d'aquests territoris, per afavorir la implantació d'aquests enclavaments turístics. La construcció de nous enclavaments turístics a Bávaro i Punta Cana va suposar el desplaçament de les poblacions locals amb efectes catastròfics, fins al punt de considerar que "bé podrien contrarestar els beneficis aportats pel turisme"⁹⁶. En el cas de l'Hotel Gran Oasis de Punta Cana a la província de La Altagracia, propietat de Globalia, la contaminació de l'entorn, en aquest cas del Refugi de Vida Silvestre Laguna Bávaro on es van abocar repetidament aigües residuals, ha provocat la reacció de la Secretaria de Estado de Medio Ambiente y Recursos Naturales (SEMARENA), que l'abril del 2009 va clausurar temporalment l'hotel i li va imposar una multa⁹⁷.

La penetració de les CH balears a Mèxic ha comptat amb el reiterat suport del govern espanyol davant les autoritats mexicanes. El desembre de 2007 Ecologistas en Acción va denunciar que l'ambaixador espanyol a Mèxic Carmelo Angulo va fer gestions davant la Secretaria de Medi Ambient i Recursos Naturals (SEMARNAT) considerant que Ley General de Vida Silvestre, aprovada el 2007 estaria perjudicant els interessos empresarials espanyols⁹⁸.

⁹⁵ www.grupojaragua.org.do/ [març 2010].

⁹⁶ LEÓN, 2011, p. 70.

⁹⁷ DOMINICANOS HOY. "Medio Ambiente ordena el cierre del hotel Gran Oasis". *Dominicanos hoy*, 24 d'abril de 2009. <http://dominicanoshoy.com/articulos/articulo/medio-ambiente-ordena-el-cierre-del-hotel-gran-oasis-por-contaminar-laguna-bavaro/>. [maig 2010].

⁹⁸ ECOLOGISTAS EN ACCIÓN. *El Embajador español en México potencia la destrucción del manglar*. <www.ecologistasenaccion.org/spip.php?article10027>. [maig 2010].

Impactes locals de la balearització de El Carib i America Central

Recursos i territori

Destrucció del paisatge i degradació de l'entorn.

Foment de la divisió social, dificultant el desenvolupament endogen, regional i local.

Desposseïció dels territoris i els recursos naturals a la població original, arran de la seva mercantilització.

Desplaçament de la població local a mesura que les cadenes hoteleres amplien el seu abast: platges, camps de golfs, urbanitzacions residencials, etc.

Urbanització

Artificialització del territori, en detriment de la seva capacitat agrològica i biodiversitat.

Contaminació per l'abocament d'aigües residuals, per l'augment dels GEH (Gasos d'Efecte Hivernacle) i dels residus urbans.

Refugi d'hotels i residències en urbanitzacions tancades i en espais fortament controlats i privatitzats (a mode de búnquers turístics).

Privatització de l'aigua i zones costeres, impedit l'accés públic d'aquest "béns comuns" a la població local.

Infraccions i delictes urbanístics.

Laborals

Divisió del treball per raó de gènere.

Deteriorament de les condicions de treball: salaris baixos, contractes precaris, temporalitat, accidentalitat, dificultats de sindicació, etc.

Utilització de ma d'obra d'immigrants desplaçats, amb una situació de gran precarietat i vulnerabilitat.

Baix índex de benestar, per exemple en termes de l'Índex de Desenvolupament Humà.

Monocultiu turístic, amb pèrdua de control de la cadena de valor (per exemple en comparació amb els mercats de proximitat) i destrucció del teixit productiu.

Empresarials

Foment del tot inclòs perjudicant als comerços locals i les activitats artesanals.

Competència favorable als oligopolis corporatius, amb creixent preponderància de les ETN (Empreses Transnacionals).

Politico-institucionals:

Modificació de la legislació de protecció territorial (per exemple de Parcs Naturals i Nacionals o Reserves de la Biosfera), per afavorir la compra de terres als hotelers.

Xantatge pel deute extern als països empobrits, aprofitant-se de governs i institucions per tal d'aconseguir menys exigències tributàries, socials i ambientals.

Afavoriment del blanqueig de capitals i evasió fiscal.

Desviament de fons públics vers polítiques procreixement turístic en detriment de polítiques de millora de les condicions de vida de la població.

Forta incidència política del capital turístic-immobiliari, estatal i internacional, per tal que el marc normatiu s'adapti a les seves exigències.

El desenvolupament turístic no s'ha traduït en una millora del benestar del conjunt de la població. Ans al contrari, les condicions de vida han empitjorat, s'han desestructurat el nucli familiar i la comunitat.

5. De les campanyes de maquillatge empresarial, a la Responsabilitat Social Comunitària

Malgrat l'increment d'aquest tipus d'episodis de conflictivitat derivats de la creixent presència del capital turístic balear a El Carib i Amèrica Central, sovint just mantenen un caràcter local i no aconsegueixen atreure l'atenció pública més enllà dels territoris on es desenvolupen. Les expectatives de generació d'ocupació associades a la inversió turística en contextos d'extrema pobresa actuen com a fre a una lectura crítica de les conseqüències del seu model. A més, la indústria turística ha aconseguit construir una imatge del sector positiva, i fins i tot de compromís amb la conservació del medi ambient o de reducció de la pobresa, promovent accions socials vinculades a la Responsabilitat Social Empresarial. D'altra banda, determinats sectors de la cooperació internacional ajuden a construir una imatge favorable amb propostes de "negocis inclusius" inspirades en el "pro-poor tourism", dedicades a mostrar els beneficis potencials de la inclusió de les poblacions locals en la gran inversió turística ⁹⁹.

La contenció del creixement i de l'acumulació del capital fonamenten el disseny de mesures de Responsabilitat Social Comunitària ¹⁰⁰ que haurien de ser assumides o imposades a les CH, incloent:

- **La seva reforma verda** mitjançant compromisos ambientals per combatre el canvi climàtic (especialment en referència al transport aeri i en favor de la proximitat), la pèrdua de biodiversitat i l'estrès hídric (començant pels usos sumptuaris lligats a l'oferta turística: jardineria ornamental, camps de golf, piscines, parcs aquàtics, etc.).
- **La millora del benestar de la població local**, mitjançant el respecte pels seus drets laborals i a la sindicació, amb planificació territorial i estratègies de cohesió social, diversificació i complementarietat econòmica que doni prioritat a la sobirania alimentària.
- **La transparència** econòmica i fiscal vers la hisenda pública i la democràcia local i global. Enfortir els mecanismes de regulació i control públic del sector.

⁹⁹ GASCÓN, J. i CAÑADA, E. *Viajar a todo tren. Turismo, desarrollo y sostenibilidad*. Barcelona: Icaria, 2005, p 134-138.
GASCÓN, J. *El turismo en la cooperación internacional*. Barcelona: Icaria, 2009, p. 17-26.

¹⁰⁰ BUADES, J. "Turismo y bien común. De la Irresponsabilidad Corporativa a la Responsabilidad Comunitaria". *Opiniones en desarrollo. Programa Turismo Responsable*, núm. 7, setembre de 2010. <<http://www.albasud.org/publ/docs/35.pdf>>. [maig 2011].

6. Conclusió

El capitalisme financer i l'Estat neoliberal han reforçat les empreses transnacionals, d'entre les quals les de les Illes Balears han protagonitzat la internacionalització de les cadenes hoteleres de turisme de sol i platja de matriu espanyola, especialment a Amèrica Central i El Carib. La seva activitat extractiva i acumulativa de capital genera escenaris de conflictivitat socioambiental per la privatització de terres i aigua, l'empitjorament de la precarietat laboral, de la degradació democràtica i de l'empresariat local.

La polarització entre centre i perifèria del sistema-món capitalista se'ns aproxima pel contrast entre les Illes Balears d'on prové el control del capital i El Carib i Amèrica Central on s'exporta la balearització. Les dimensions ocultes de l'èxit empresarial de les empreses balears es poden identificar per les mobilitzacions socials crítiques. Aquestes mobilitzacions cristal·litzen el conflicte social associat al turisme; malgrat sovint s'articulen aïlladament sense compartir experiències ni coneixements. Les tipologies de conflicte mostren patrons comuns a la llum de les teories de la gentrificació i de l'acumulació per desposseïció.

El coneixement col·lectiu i el suport entre les diferents organitzacions socials protagonistes d'aquests conflictes poden ajudar a la millora de les condicions de vida i de la democràcia política i econòmica de les comunitats on el turisme adquireix protagonisme.

Quaderns de Pau i Solidaritat

**Govern
de les Illes Balears**

Conselleria d'Afers Socials,
Promoció i Immigració
Direcció General de Cooperació